

SZELLELEM ÉS ÉLET

s z e r k e s z t i :
BARTÓK GYÖRGY

2

Aesthetikai elmélkedések (Böhm Károly hátrahagyott jegyzeteiből)

BODA ISTVÁN: A személyi magasrendűség kibontakozása

GERLÓTEI JENŐ: Goethéről

Elvek — Könyvek — Folyóiratok

Kurzer Auszug

SZELLEM ÉS ÉLET

SZERKESZTŐSÉGE: SZEGED, I. FILOZÓFIAI INTÉZET

BARTÓK GYÖRGY KEZÉHEZ: BAROSS-UTCA 2.

FELELŐS KIADÓ: BARTÓK GYÖRGY

KIADÓHIVATAL: KECSKEMÉT, POSTAFIÓK 146.

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER

ELŐFIZETÉSI DIJ:

EGY ÉVRE 8 PENGŐ; EGYETEMI ÉS FŐISKOLAI HALLGATÓKNAK 4 PENGŐ

FŐBIZOMÁNYOS: STUDIUM-KÖNYVKERESK. BPEST, IV., KECSKEMÉTI-U 8.

E FÜZET MUNKATÁRSAI:

Boda István, Budapest, VI., Vörösmarty-u. 58/a.

Dr. Gerlótei Jenő tanár, Debrecen, egyetem, Francia intézet

A CÍMLAPOT TERVEZTE BUDAY GYÖRGY

II. ÉVFOLYAM, 1937. 2. SZÁM

SZEGED, 1937 DECEMBER

Aesthetikai elmélkedések

(Böhm Károly hátrahagyott jegyzeteiből)

(Folytatás)

11. A *tragédia belső technikája*. A személyek száma korlátolt legyen, nehogy két cselekvés származzék. A szerkezet lehet *egyszerű* vagy *bonyodalmas*. Egyszerű az, hol a mellékszemély csak a katasztrófa előtt lép fel jelentőségében pld. Macbeth. Aristoteles mást ért alatta, mint Névy (66. l.) helyesen látja. Tehát a cselekvés a hőstől fakad folyton. A bonyodalmas szerkezet az ellenjátékban fekvő összeütközésekből származik.

Festinat ad finem, Horatius szava döntő; tehát semmi feles, léha ne legyen. (Itt a retardáló momentum kérdése szerepel.) Gottsched a sakkjátékkal hasonlítja össze: matt a cél! A húzást a kellő ponton kell megtenni, (tehát „tempo“!) különben eltévesztjük a célt. Névy. 68. l. Ez az alkotás legfőbb titka!

Ezeket a lépéseket már a 84-ik pontban említém. Ezeket különleg az actus és a scéna mutatják; de *belső szükségüket a cselekvény fogalmából* (pro- és rejectio haladásából) kell megérteni. Kezdet-közép-vég szerint 3 felvonás volna, de a modern 5 inkább megfelel az aránynak. (Névy 69. l. csak?) Ezek közül az I. az expositio 2. és 3. küzdelem a tetőig, akmé-ig, 4. a fordulat (peripeteia) a katasztrófé. Azaz: a 2., 3., 4. a közép.

Az *expositioban* a 2 ellenfelet kell bemutatni intentioikkal és így az egész helyzetet. „Legparlagabb“ résznek mondja Vörösmarty (Névy 7. l.). Az „előjáték“ kétes becsű („Lovoodi árva“). Az *expositioban* kell egy mozzanat, amely a „lehetőségeket“ sejteti. (Pld. Coriolanusban Aufidius esküje.)

2. *felvonás* bonyolódik; lehet (mt. Macbeth) egy elhatározó tetet beletenni.

3. *felvonásban* a küzdelmek főfokon vannak s beáll a válság (krisis). Coriolanus elveszti a mérsékletét s megy az ellenséghez. Bánk itt szövetkezik az elégedetlenekkel.

A 4. *felvonás a sorsfordulat (peripeteia)*. Itt van az anagnósis

helye. Coriolánus az Aufidius körmei közt van már, bár csak az 5. felvonásban enged anyjának.

5. *felvonás a katastrophé*, a végmegoldás, amelyet rendesen még egy reménysugár előz meg, tehát nem hirtelen áll be, hanem folytonosan.

A Coriolánus egész hossza körülbelül 2000 vers. Az 1. felv. 300, a 2-ik felv. 400, a 3-ik felv. 600, a 4-ik felv. 400, az 5-ik felv. 300 vers.

12 *A monolog és a dialogus stílyje*. A *projectio* és a *rejectio* szerint a *dialogus* a *rendes*; de a monolog is csak a dialogus egy része, mert benne valami projiciáltatik, amire új *rejectio* következik be.

A *stílus* a jellemzés eszköze; minden személy maga adja magának. De az összes személyeket a költő saját stílus alakítja ki; ez pedig karakteristikus legyen (Névy 77. l.)

1905. június 20.

A tragikum fogalma. (Das tragische Schicksal.)

1. Brandes Georg (Aesth. Studien 1900) a tragikumot a *fájdalmas* alá sorolja; de a feltétlenül tetsző fájdalom alá. Hatása tehát felemelő, tehát szellemileg emelő s így a hatalma, azaz tartalma szerint tartozik a fájdalomhoz, formája szerint a nagyszerűhöz. Nyilván Burke irányából indul ki, mert a *fenségeshez*, mint „Abart“-hoz számítja.

A tragikum köre: a *szenvedés*, a *harc*, és a nagy személy *bukása*; ennek formája a tragikum. De a bukásnak nagynak kell lennie; ha a nagy személyiség esetleg tönkre megy (betegség által) ez nem tragikum. Mikor fenséges tehát a világrend? Ha 1. a személy a bukást megérdemli, tehát vétett, 2. és mégsem vétett, Mert e nélkül vagy a sors nem fenséges vagy a hős nem nagy.

Ezért a tragikus sors kérdése a vétség kérdése. A sors és vétség viszonya aszerint különböző, amint a hős 1. ártatlan, 2. bűnös vagy 3. bűnös-ártatlan. E három esetnek megfelel 3 sorsfogalom. Megfelelnek egymásnak, mint a mérleg két serpenyője; minél erősebb a sors, annál gyengébb a vétség, s megfordítva. (3. lap.)

2. Ártatlannak inkább kívánja Schiller a hőst; jobb, ha bukását a körülmények okozzák (Über die tragische Kunst) nehogy a szánakozás gyengüljön. Az antik tragédiára nézve *Gruppe* is így tanítja, *Weisse* szerint a költészet maga sorsát mutatja ebben; mert felette álló (ethos) világból nyer elégtételt a bukás.

Ha így vesszük, akkor a *sorsnak fogalma a következő formájú*: a) *sors annyi, mint fatum*. Ilyen pld. Oidipos Sophoklese és Ibsen „Kisértetek.“ A sors a véletlen esztelensége. Cselekvés és szenvedés nem áll semmi viszonyban (azaz a *szenvedés nem a vétség miatt áll elő; a rejectio nem folyik a projectioból, ennél fogva megszűnik a cselekvény s ezzel megszakad nemcsak a tragicum, hanem maga a dramaticum is*). b) *A sors annyi mint okozat*. A német fordítás két

értelemben veszi a „Schicksal“-t: az az okozó világrend és az okozott szenvedés értelmében. De itt az utóbbi értelemben veendő. Itt az Aeschylos mondása: aki cselekszik, annak szenvednie kell. Pld. Romeo és Julia. c) *A sors annyi mint világtörvény.* Ez a metafizikai felfogás, amelyen a két előző (a és b) felépül. A vétség itt nem személyes, hanem metafizikai, mindenre vonatkozó. A vétség annyi mint existentia: „a halállal tartozol az Istennek“ (Shakesp. Henry IV. act. 5. sc. 1.) Shopenhauer így fogja fel. Calderon, Sophokles. (7., 8. l.) De tragicum csak úgy lesz, hogyha ezt a tartozást nagy emberen hajtják be.

Brandes ez ellen azt hozta fel, hogy éppen a „metafizikai“ nem tragicum; *a vétségnek „Willensschuld“-nak kell lennie.* (Ez különben a cselekvény fogalmából folyik.) Mert, ha nem önelhatározás, akkor nem aktus, akkor nem is drámai; annál kevésbé tragicum. *Mert a tragicum a drámainak egyik főformája, nem a fenségesnek.* Ezt félreismerve áll elé a zavar a gondolatokban. A dráma u. i. a cselekedet fogalmához tartozik; ezen cselekedet fenséges, ha erős és önelhatározásból folyik. Így lesz aesthetikaivá általában? Nem; aesthetikaivá lesz a *szemlélés* által, amellyel felfogjuk, azaz a tetzés sajátossága által. *Tragicummá lesz a rejectio győzelme folytán; komikumma a projectio ereje folytán.* A komikum tehát mindig a győztesre nézve áll fenn: Pistol és Fluellen csak reánk nézve. Ellenben Falstaff nem komikus, bár végre rejiciáltatik; hanem humoros, mert maga felülemelkedik a többin; rá nézve Henry, Bardolf, Shallow, Page komikusak. Mi Falstaffban csak a magunk magasabb értéke által láthatunk komikumot.

A drámai, a tragicum, a komikum fogalmai tehát többfelől vesznek fel ereket magukba. *Aesthetikai* értékük csak egy érből fakad: a *szemlélés* természetéből. A művészi sajátosságot nyeri a kifejezés anyagából (kő, festék, hang, szó), mely az általános alkotási aktust speciálizálja. Az *intellektuális értéket* pedig a tartalom szabja meg: alsóbb ideák, (növény, állat) vagy a szellem; ennek is az ideális értéke. (érzés, gondolkozás, tett) A *tett* a drámáé; ennek formája (a compositio) a szemlélés s az alkotás sajátosságát mutatja. De ez ismét módosul a sikeres projectio és a sikeres rejectio szerint. Amaz egyszerű dráma, emez megtört dramatikum, még pedig tragicum vagy komikum (és bonyolult formái: obj., subj. és abszolút komikum.)

Az alap azonban általában projectio és rejectio. A projiciáló a fenséges, ha ellenfele rejectioja is nagy (akkor azután az ellenség is fenséges); a rejiciált a komikus. És itt ismét a tartalom lesz a döntő.

Bonyodalmat képeznek ennél fogva a következő fogalmak, amelyeknek logikai és lélektani összefüggését tisztázni kell:

1. az alkotás általában, mint projectio throughly;
2. a szemlélés mint utánzó alkotás;
3. ennek aesthetikai vonása: szépsége;
4. a projiciáló tartalma (gondolkodás, érzés stb.);

5. a kifejező közeg;
6. a projiciált fenséges és a rejiciált alacsonyság;
7. a tragikum és komikum;
8. a compositio sajátosságai mitől függnék?

Ezek igazán aesthetikai problémák. Ezeket azután áthatják a logikai és ethikai kérdések erei és patakjai. Egy ilyen iszapos patak a *vétség fogalma*, amely nyilván az erkölcsi becslésből szakad ide. Már most itt lehet szociális és morális vétség s ezeket kell az egyes drámákban mint tárgyakat tekinteni. A vétség tehát nem aesthetikai kérdés; azt az erkölcsstanból kell átvenni, *Aesthetikum csak az, hogy miként componáljuk*. Csakhogy igen nehéz ezeket a szemlélésben elválasztani; minekfolytán sokszor az ingerlő, az izgató is tetszik (bár csak hedonistice vagy utilistice) s mi mégis aesthetikainak gondoljuk. Azért azonban, hogy nehéz szétválasztani az egyes erek vizeit, nem szabad különbözősüket tagadni. *A tragédiában a legnagyobb a zavar azért, mert a cselekedetben az összes kérdések összefutnak*. Innen ered a tragikus vétség képtelen fogalma? mivel ez voltaképpen nem is aesthetikai terminus s mégis belekeverjük mindenbe (Gyulai Pál a „Koszorú“-ban) Brandes (p. 10.) igen jól látja a dilemmát: ha a vigasztaló csak abban rejlik, hogy az élet után jön a győzelem, akkor kiestünk az aesthetikumból a vallásba és erkölcsibe; ha pedig ezt nem fogadjuk el, akkor a vigasz nincs és elvesz a „*költői igazság*.“

1905. június 21.

a) A hős részben bűnös, kicsiben, — részben ártatlan, kicsiben. De, ha csekély a bűn, miért végtelen a büntetés? Gervinus így pepecseli el Romeo jellemét, amelyben sokféle hibát keres.

b) A vétséget ethikainak fogják fel. Ezt csak bűnbánat reparálhatja. De akkor

c) a bűnbánó hős elveszti a fenséget. Hogy ezt mégis megmentjük, a hős kiragad egy ideát a többi közül s ezzel ezeket mellőzve sérti. Így minden erkölcsi cselekedet egyúttal vétség is. Ezen felfogásban a sors semmivé lesz (17. l.)

A tragikum követeli, hogy a sors hatalma megmaradjon (tehát metafizikai háttér), de a vétség is; tehát a karakter fenségét ne hogy elveszítse (ethikai háttér.) E kettőt kell organikusan, nem mechanikusan összehozni. 18. l. Az ethikai vétség csak erkölcsi vonás, de ezzel nem elégedik meg az aesthetikum. Tehát nem helyes, hogy a *karakter annyi, mint sors* (Novalis); mert a karakter mellett mindig van kényszerűség s ez éppen annyi, mint sors. 19. l.

(Azaz: ha sors, akkor nem karakter; ha pedig karakter, akkor nem sors. Pedig a tragédia éppen az a dráma, amelyben a nagy karakter a sorssal összeütközik. Ha a karakter maga pusztítja el magát, akkor szerencsétlen, nem pedig tragikus. 20. l.)

4. A tragikai vétség = eth. metafiz. = aesth. vétség. Ez a 3-ik eset.

(Az ilyen okoskodások mind a kényszer és a szabadság ántinomiját fejtetik s ezen épülnek. Ezt pedig nem lehet ontologiai úton megfejtetni. Ép azért a tragikai vétség sem ontologiai, hanem axiologiai kérdés.)

Brandes szerint az ember születése is sors eredménye (azaz: obj. Schicksal); de az ember maga is csinál magának sorsot. (eth.) Ezt teheti a) mint átmeneti pont születés és halál között (az antik tragédia, e kettőt csak összeköti) vagy b) a multat felhasználja és átalakítása által áll elő sorsa (obj. Schick.) ez a modern tragédia. (Azt azonban ontologiailag nem lehet elkerülni, hogy a karakter maga sors útján lett.)

A helyes vétség-fogalom tehát olyan, hogy Antigoné, III. Richárd, Julia és Macbeth egyformán belefoglalhatók legyenek. 23. l. Bajos ez azért, mert az obj. sorssal szemben az egyes eltűnő erőnagyság. Ha amaz szól, emezt nem lehet hallani. Ép azért a sors kérdése mellőzendő az aesthetikában, — nézetem szerint. A sors csak a történés formája. Az érték csak a cselekvő ideától ered; ekkor a magasabb ideának (ha gyöngébb is) győznie szép. A megbékülés abban áll, hogy az egyes az idea kivetítő centruma, ha ideája magasabb és bukik, akkor ezen nagyobb érték vigasztal, — ha ideája kisebb, akkor bukásán a győztes magasabb idea vigasztal. De ezen pro-contra csak erkölcsi kérdés, ettől nem függ az aesthetikai igazság; valóban a nagy bukik s mi sajnáljuk, — de mégis tetszik aesthetikailag. Ezen bozotból tessék kilábalni! — Ameddig a vétség erkölcsi volta döntő szempont, addig az aesthetikai tetszést nem bírjuk magyarázni. A tartalom, az anyag, az erkölcs, — de ez nem szép, hanem jó. Mikor lesz ezen tartalom szép? Ez a punctum saliens, mely mindig a szemlélés természetére vezet vissza. (Ezt Brandes is látja. 15. l.)

Brandes (40. 2. l.) mondja, hogy az ethikai nem aesthetikai is. Mert az aesthetikai vétség „hat ihren Platz vor dem Gegensatz zwischen Gut und Böse“. Tehát így értem, hogy az önelhatározást nem lehet szemlélni s ezért nem lehet aesthetikai. Az ethikai tehát amikor tragikussá lesz „metafizikai transfiguratiot“ szenved el. Mert magában az „eth. Grösse durch sich selbst wird sie nicht aesth. gross“. Ezt én is láttam már fennebb. Azért kell, hogy nála az aesth. vétségben az eth. és a metaf. együtt járjon.

A vétség helyes, mondja Brandes — 24. l. — ha a szenvedés kiengesztel. Ne legyen pusztán subj. vétség, azaz vagy „mehr als subjektiv“ vagy „weniger als subjektiv“.

Több mint alanyi, akkor a vétség, ha egy embercsoport vagy nép s ebben az egyes a vétkező, azaz nemezettségi vétség (Geschl. Schuld) pld. Antigoné, III. Richárd. Ezt Brandes azért dicséri, mert itt „subj. eigene Schuld ist hier ihrer Durchsichtigkeit beraubt Worden“. (Azaz azt dicséri benne, hogy a zavarosban halászhatunk; de ezzel a sors és az egyén nehézségei nem szűnnek meg.) A tragikusok

a két elem hozzájárulását különbözőképpen adják elő (25. l.) s ez változatos.

Kevesebb, mint alanyi a vétség akkor, ha nem ember az oka. Azaz: ha a senki a sors oka, „man „entschuldigt sich“ wenn man's auf die Schicksal schiebt“. 26. l. A sorsot vádolhatni 1. azért, hogy születünk (Hitopadesa: amit a születés előtt tettünk, azért kell szenvedni), 2. azért, mert ilyennek születünk (karakter) és ilyen viszonyok közé. 28. l. Ez esetben a vétség subjektív plus objektív, amint Calderon fogja fel. 29. l.

Az öngyilkosság vétség, de egyúttal bűnhődés hibáiért. (30-I. l.)

Az *ántik* tragédiában az ártatlan a sors által lesz bűnössé, a *modernben* a sors által ártatlanná. De együttokozó bűnös (mitschuldig) a sors mindkettőben. 37. l. Othellonak hibája az, hogy Jago elvbéli gazember, tehát nem tolhatja a bűnt a sorsra. Pedig „es muss stets als Vorzug bei der Anlage gelten, dass die Schuld in letzter Instanz eine Schuld des Schicksals betrachtet...“ 35. l. Az aesth. vétség tehát ez.

A tragikai vétség tehát abban áll, hogy a sors nemcsak fátum, sem Diké, hanem „zugleich jene die Schuld veranlassende und diese verurteilende Macht“. A büntetőt szelleminek nézzük, a csábító sorsot természetinek. 39. l.

1905. június 24.

Azonban ez csak tantológia! Brandes szerint a sors egyeduralkodó durvaság, az egyén uralma pedig a sors mellett lehetetlen. Azaz: nála keverék van: az ember jó plusz rossz. (41. l.) A gondolat nincs keresztülgondolva. A *tragikum csak az értéktől függ*, eltekintve ontológiai végbemenéstől; csak ez adja a tragikus vonást. Az, hogy önelhatározás eredménye, ez a cselekvés fogalmához tartozik; az is, hogy causális függés van. Ezért azonban még nem tragikum. A tragikum az értékek harca; hogy ez már most aesthetikai, azaz szép legyen, az a szemlélettől s így compositiotól függ. *Igy tehát a tragikum nem is az aesthetikai szépnek a formája, hanem az értékek küzdelme s ezért rá nézve mindegy: sors vagy egues!* a megnyugvás axiologiai harc eredménye, amelyben a mi legfőbb értékünk elbukik s a „sors“ értéke magasabbnak tűnik fel. Ennek belátása a trag. megnyugvás vagy igazság forrása. Ellenben a déos és eleos az egyes érték elnyomtatásának pathol. eredménye. Megnyugszunk tehát a sors értékének magasabbra becslésében; de sóhajtunk (eleos) és félünk a magunk kisebb értékének bukása felett. Ez szabadítja fel a vétséget a szociális erkölcsiség alól s teszi igazi morálissá. *De ezen axiologiai megnyugvás és küzdelem még nem szép*; ez csak elméleti egyensúlyozás, *erkölcsi becslés. Széppé lesz a compositio által*, melyben a mi alkotó szerkesztésünk formái érvényesülnek.

Brandes ezeket a szálakat mind látja, de tisztán nem bírja kifejteni. (43—44. sk. 1.) Azt az ellentétet eth. (szabadság) és metaf. (sors) között a 45-ik lapon is forgatja s végül a maga „homályossága” mellett állapodik meg. Harca Hegel „sittliche”-je ellen — p. 45. — egészen helyes. Épen abban látja a tragikumot, hogy sem Antigoné, sem Kreon nem tudnak szenvedélyükről; tehát itt nincs erkölcsi konfliktus, amint Hegel akarta, hanem a vétség sorsszerű, azaz „végzetes”. Ez teszi őket tragikussá. (48. l.) Innen magyarázza Brandes azt is (49. l.), hogy miért húzódik a tragikum inkább, mint a komikum a historikum felé. Nyilván, mert a historikum végzetes. (De azért is, hogy ott lépnek fel az „ideák” reáliter szemléletileg, míg a pszichológiai egyes csak bensejében hordja azokat. Ezt érti Brandes (50. l.) „eth.-metaph. Kern” alatt. „Historisch sehe ich die Nothwendigkeit der Handlung, ethisch deren Freiheit, aesthetisch dagegen deren freie Nothwendigkeit.” (50. l.) — (Ez csak chablon! De nem fejt meg, hogy miért tetszik éppen ez és nem a sors vagy a szabadság.)

A személyi magasrendűség kibontakozása

I. Bevezetés

1. Az alábbiakban nem azokkal a ritka személyiségekkel kívánunk foglalkozni, akiket a nyelv pl. a „*zseni*”¹ vagy a „*szent*” nevével illet.¹ Olyan végső lelki határozmányokra kívánunk rámutatni, amelyek *minden* normális emberi személy számára megalapozzák a magasabbrendűvé fejlődésnek lehetőségeit és olyan *természetes* fejlődésutakra, amelyeket a „természet”, a „sors”, „isteni rendelés” mintegy *önként* kínál fel *bárki* számára, aki csak élni akar velük.

2. „Aki csak élni akar velük...” Milyen egyszerűen hangzik ez a kifejezés. Mintha csak a kezünket kellene kinyujtanunk, hogy a lelki nagyértékűségnek és a morális nemességnek nagyszerű eszménye élő valósággá váljék mibennünk. Oh, vajjon ki nem akarná boldogan nyujtani ki mind a két karját, hogy megújíthassa az önmaga értékebe vetett (talán-talán már halványodni is kezdő) büszke és jóleső hitét, hogy megfürdethesse mély, izzó és „határtalan” önszeretetét a magasrendűség glóriájában!... Ám a realitás „ananké”-ja ebben az olyan egyszerűen hangzó és bizonyára könnyűnek tetsző tételben: „aki csak élni akar velük”, az igazi hangsúlyt nem az „élni”, hanem az „*akar*” szóra helyezi — és ez a kicsiny hangsúly-áttevődés, ez a kis „*differentia*” a mi mohó élni és érvényesülni vágyásunk és a természeti rend komoly akarat követelményei között azonnal szertefoszthatja a könnyelmű és ábrándos illúziókat: odairányítja figyelmünket az akarat és az *önlegyőzés* súlyos kérdéseire és ezzel azokra a mély és nem kevésbé „természetes” nagy *akadályokra*, amelyek az élő ember számára a *valóság* ténylegességében mégis oly nehézé teszik, hogy az igazi

¹ A zseni-problémára vonatkozóan v. ö. a szerzőtől: A zseni lélektanához, (A Magyar Psych. Társ. Közleményei, 5. sz.), Pour la solution du problème psychologique du génie (Journ. de Psych., 1934.); L'uomo di genio come problema psicologico (Rivista di Psic., 1936); továbbá Bevezető a lélektanba. Egy lélektani rendszer vázlata 1934., valamint a szerzőnek Lange-Eichbaum elméletével foglalkozó kritikai ismertetéseit (a Magyar Psych. Szemlében és a Journ. de Psych.-ban).

magasrendűség síkjára felemelkedhessék. A magasrendűség kérdésével sok tekintetben úgy vagyunk, mint a *boldogság* problémájával. Ki ne vágnék „boldoggá” válni? De vajjon nem *igazán* mondja-e a közismert mindás: „a boldogságnak ára van”? Ha árá, a legtöbb esetben súlyos ára van még a (szubjektív) boldogságnak is: *minden* esetben, kivételt nem tűrően minden esetben, ára és még súlyosabb ára van minden *objektív* nagyértékűségnek, minden *igazi* „magasrendűségnek”. Annak, aki *erre* vágyakozik, még a szubjektív boldogság-eszmény vonzó varázsát is le kell győznie, mert az igazi, az objektív magasrendűség *több*, nagyszerűbb és a legtöbbször férfiasabb és nehezebb dolog, mint a szubjektív boldogság, sőt akár mint a mások (valamennyire mindig nőies) „boldogítása”.

3. Milyen messze jutottunk a könnyed karkinyújtás varázshatásának illúziójától! Bár mindenki bennerejlik az *alap* és mindenki számára felkínáltatott az út, hogy a magasba emelkedhessék, ezt az alapot megszilárdítani és ezt az utat következetesen és önmegtartózkodóan követni nehéz feladat. Bár az alábbiak itt-ott megkísérlik, hogy ehhez a gyakorlati önfejlesztő feladathoz — főképpen neveléstani vonatkozásokban² — némi elvi segítséget és praktikus útmutatást nyújtsanak, e tanulmányban, folyóiratunk természetének megfelelően, elsősorban nem a gyakorlati alkalmazás kérdései, hanem a végső tények fognak foglalkoztatni. Problémáink részletező tárgyalása előtt röviden utalni fogunk a kibontakoztatandó szemlélet fejlődés-állomásaira, a tárgyalni kívánt kérdésekkel való személyes találkozásainak időrendi egymásutánjára.

II. A problematika kibontakozása

1. A személyiség-fejlődés természetes biopszichés alapjaival és magasrendű személyiségnek ily alapokon feltáruuló természetes fejlődésútjaival az első leszámolást a *nevelői* célkitűzés problematikájával kapcsolatosan (1926.) kellett megejtenünk.³ A hazánkban is uralkodó és leglényegében *transzcendensen idealisztikus* filozófiai életszemléletek (így Pauler Ákos rendszere is) az alacsonyrendűség és a magasrendűség síkjának *természetes úton áthidalhatatlan kettősségét* tanították. Az alacsonyrendűséget e szemléletekben is az *ösztönös-állati-testi-materiális* életalap síkja, a magasrendűséget pedig a *szellemi-lelki-idealisztikus* sík jelenti. Ily felfogások szellemében az ösztönéletbeli alacsonyabbrendű síkról a felfelé törekvő egyén a szellemi idealizmus és az altruizmus síkjára csak egy titok-

² A nevelésnek, a helyes embervezetésnek feladata éppen az, hogy nevelünk ezen a *természetes* fejlődésúton minél magasabbra emelkedjék — bár a nevelők segítségével, de végső fokon a maga „autonom” személyiségének saját erejénél fogva.

³ Boda I.: A nevelői célkitűzés problémájához, Berlin, Voggenreiter, 1936.

zatos „transzcendens ugrással“⁴ képes. Ily transzcendens ugrások vételére a transzcendens idealizmus *mindenik* végső értékünk körében kényszerül: az értékeket pl. *Pauler* szerint általában „egy nemével a platoni visszaemlékezésnek“ pillantjuk meg. E transzcendens beállítódások benső *ellenmondásaira* többízben⁵ utaltunk már, akár a logikai, akár az *esztétikai*, akár az *etikai* értékkel kapcsolatban; az immanencia meg a transzcendencia körének éles szétszakítása egyúttal a transzcendens szemléletek *tudományos elégtelenségeit* általában is szükségszerűen magával hozza. Az önleplezés igazságával hat *Pauler* mondása, amely szerint: „Bizonyos specializálódáson túl a *műkritikának tudományos* jellege éppúgy *csődöt* mond, mint az *erkölcstani* kazuisztikának az az igénye, hogy megállapításai egyetemesen elismertessenek.“ Ime, az immanencia körétől *élesen* elszakított transzcendentizmusból legfeljebb *tudományos csőd*, de *nem abszolút értékű emberi norma* származhatik. A tudományosan igazolhatatlan „transzcendens ugrás“-nak érvényre jutását a viszonylag immanensebb beállítódású filozófusoknál, így pl. N. *Hartmann* nagyértékű etikai szemléletében is feltalálhatjuk.⁶

2. Ezzel a felfogással szemben — bár kétségtelen, hogy hozzá *rendkívüli* jelentőségű morális értékek kapcsolódnak — jogosnak látszott feltennünk azt a kérdést, vajjon a magasabbrendű moralitás és általában a magasabbrendű személyiség síkjára való emelkedésnek nem adható-e *természetes* biopszichés alapon és fejlődésutakon való tudományos értelmezése. Már az erre irányuló legelső vizsgálódásunk arra az eredményre vezetett, hogy a moralitás síkjára *természetes* fejlődés rendjén juthatunk el és hogy a magasrendű moralitás síkja nem egy éles határvonalnál egyszerre élénk táruló, minden ízében új és kész birodalom, (még ha vannak is sokszor ilyent sejtető szubjektív ráeszméléseink), hanem egy „felfelé“ irányuló egységes és bizonyos szempontokból folytonos emberi lelki fejlődésűnek egyénenként általában más és más magaslatig követhető kiteljesülése, végső szakasza. A nevelésnek, a helyes embervezetésnek feladata éppen az, hogy neveltünk ezen a természetes fejlődésúton minél magasabbra emelkedhessék, — a mi nevelői segítségünkkel ugyan, de végső fokon a maga „autonóm“ személyiségének⁷ saját erejénél fogva.

3. A címül írt problémával való második találkozást a *zseni*

⁴ E kifejezés pontosabb értelmére vonatkozóan v. ö. a szerzőtől: Immanens és transzcendens idealizmus (Athenaeum, 1928.); Mithosz-e vagy tudomány? A filozófia „kezdeté“, „immanens“ és „transzcendens“ szemléletek; filozófia és tudomány. (Athen., 1930.)

⁵ V. ö. a szerzőtől az előbbi jegyzetben említett dolgozatokat továbbá A filozófia eszményéről és feladatairól. (Szellem és Élet, 1936.)

⁶ L. Immanens és transzcendens idealizmus.

⁷ A személyi „autonómia“ fogalmának meghatározását a szerző legelőbb a Temperamentum, karakter, értelmiség, személyiség c. dolgozatban (Magyar Psych. Szemle, 1930.) adta, e kérdéssel újra — részletesebben — foglalkozott A személyiség végső biopszichés jegyei c. dolgozatban. (Magyar Psych. Szemle, 1934.)

kérdésének vizsgálata követelte. A zsenit — amint a szerzőnek 1932-ben a kopenhágai nemzetközi lélektani kongresszuson tartott egyik előadása és magyarul megjelent tanulmánya, meg egyéb, részben idegen nyelvű dolgozatai részletezőbben kifejtettek,⁸ — oly sajátlagos lelki szerkezetű személyiségnek ismertük meg, akinek soha nem nélkülözhető egyik különösen centrális jegye az *értelmi* magasrendűség, de akinek *általánosabb* magasrendűsége bizonyos szempontokból, még *morális* téren is, mindig — még az esetleg bűnöző zseniben is (akinek pszichés alkata *lényeges* vonásokban tér el a közönséges bűnözőtől) — kifejezett.⁹ Vizsgálunk kellett e mindig jellemző értelmi és a legtöbbször jellemző erkölcsi magasrendűségnek alapjait, kibontakozásának, fejlődésének és kiteljesülésének útját. Ez a vizsgálatunk elvezetett egyebek között a magasrendű lelki kifejlődések egyik soha nem hiányzó jegyének világos felmutatására, t. i. annak felmutatására, hogy a bármi téren magasrendű lelki fejlettség képes ezen a területen oly *ellentéteknek* — egybekapcsolásuk által való — *legyőzésére*, amely ellentétek harmónikus megbékéltetésére a fejlődésnek csupán *alacsonyabb* pontjáig eljutott egyének nem képesek.

4. A harmadik személyes találkozást általános „karakterológiai“, mondjuk pontosabban: *személyiségtani* és *típustani* lélektani vizsgálódások jelentették.¹⁰ E vizsgálódások egyfelől szükségessé tették, hogy a személyiség fejlődésének útjait a személyiség *teljes* kibontakozásáig kövessük (a), másfelől, a fejlődés tényezőinek kényszerítő hatására, fel kellett vetnünk azt a kérdést is, hogy vajjon egyként alkalmas-e *bármely típusú* egyén a számára képességeinél és energiájánál fogva egyébként talán lehetséges fejlődésűnek *teljes* végigjárására, hogy pl. — konkrét példát említve fel — a „*cyklothym*“ és a „*schizothym*“ típusú egyén *egyenlőképen* emelkedhetik-e a legmagasabb személyi kifejtettség fokára (b)? Bármikép hangozzék is e kérdésben a felelet,¹¹ fennáll az a — minden személyiségfejleszt-

⁸ V. ö. az 1. sz. jegyzetben említett dolgozatokat.

⁹ E kérdéssel különösen az 1. sz. jegyzetben megemlített olasznyelvű zsenitanulmány foglalkozott. V. ö. továbbá: Nyirő Gyula: A szélhámos lelki alkata. (Magyar Psych. Szemle, 1935.)

¹⁰ A *személyiségtani* és *típustani* problematika szükségesnek ítéltető kettéválasztására vonatkozóan v. ö. St. v. Boda: Prinzipiellen über die Notwendigkeit einer strengeren Absonderung der allgemein-charakterologischen und der typologischen Problemstellung (Gefühl und Wille, Bericht ü. d. XV. Kongress der Deutsch. Gesellsch. f. Psych., 1937). V. ö. továbbá a személyiségtani problémákra vonatkozóan a szerző következő munkáit is: Lélektan és karakterológia (Magyar Psych. Szemle, 1933.), Zur Frage einer rein-psychologischen Typenlehre (Ber. ü. d. XIII. Kongress d. Deutsch. Gesellsch. f. Psych., 1934.); A Keresk. Szakisk. Tanárok Orsz. Egyesületének Elaboratuma az iskolai jellemnevelő munka eredményesebbé tétele tárgyában (1934); Tervezet... válogató értelmiségvizsgálat és személyi megfigyelő-napló tárgyában (Magyar Psych. Szemle, 1935.); Bericht ü. einen ungarischen Versuch der psychologischen Abiturientenanalyse. (Psychotechnische Tagung, Wien, 1935.)

¹¹ A következőkből ki fog tűnni, hogy e kérdésben igen határozott felelet adható és pedig pontosabban a „*schizothym*“, ill. a magunk típus-felosztása

tési, így általános *nevelői* szempontból is oly fontos — további probléma, hogy az ilyen vagy olyan típusba tartozó egyént hogyan lehet képességeinek minél teljesebb kifejlesztésre készítésével, a *maga típusának* megfelelően, a számára *viszonylagosan legmagasabbrendű* fejlettségre vezetni.

III. A magasrendű fejlődés végső életet-lelki csírái

1. A „személyi magasrendűség“ fogalmi tisztázása előtt felelnünk kell arra a kérdésre, hogy vajjon jogos-e személyi „magasrendűség“-ről más mint *etikai* szempontokból beszélnünk és hogy vajjon helyet juttathatunk-e e fogalom, mint tudományos alapfogalom számára a *reális* élet és életfejlődésnek ú. n. „leíró“ tudományainak alapfogalmi között. Felelnünk kell természetesen arra a kérdésre is, hogy vajjon van-e és ha igen, milyen értelme e fogalomnak éppen a „*tisztaelvű*“ — tehát nem etikai vagy kultúrfilozófiai vagy metafizikai stb. szempontoktól vezetett (bár ily kapcsolatokról természetszerint a legkevésbé se mentes) — *lélektan*¹² területén?

2. A lélektan *természettudomány* is, sőt meggyőződésünk szerint, legelsősorban az. A magasrendűség nyilvánvalóan értékfogalom, már pedig közönségesen elterjedt felfogás az, amely szerint a természettudományokban — szemben az ú. n. szellemtudományokkal — a tényeket csak *megállapítjuk* és azokat a hozzájuk fűzhető szubjektív emberi értékelésnek plusz vagy minusz érzelmi jegyei nélkül vizsgáljuk. A természettudományok számára minden valóságos tény vagy tényösszefüggés egyként értékes, más értékük nincsen is, mint éppen az, hogy tényekként fennállanak. Ez a felfogás nyilvánvalóan egyoldalú és szűkkörű. Túl az *értelmi* értékelések egyetemes tudományelméleti jelentőségén, a „*tény*“-ként „értékelhetés“ végsőbb egyetemes előfeltevésein, stb., szükségszerint jogosult — legalábbis a *fejlődés*-jelenségek terén — a *biológiai* tudományokban is az „alacsonyabb“, ill. „magasabbrendű“ fejlődésfokokat elkülönítő „értékelő“ beállítás. Valójában már maga a „*fejlődés*“ fogalma is értékfogalom, amelyhez hozzákapcsolódik a kérdés: *mit*, mely tény-szerűségeket értékeljek éppen a „*fejlődés*“ és melyeket a fejlődés

szerint a „*szenvedélyes*“, vagy másként a (könnyen és teljesen) „*le nem reagáló*“ típus javára.

¹² A lélektani „*tisztaelvűség*“ követelményét — a már említett — személyiségtani dolgozatokon és lélektani Bevezetőkön kívül sok egyéb tanulmányunk is hangsúlyozza: így különösen a következők: Az eszmélések organizálódása. Két alaptörvény (Magyar Psych. Társ. Közleményei, 2. sz. 1930.); A következő képesség vizsgálata mint „értelmiségvizsgálati“ probléma (Magyar Psych. Szemle, 1931); Die Organisation der Empfindungen. Ergebnisse ungarischer analytischer Forschungen (Psychologie des Gemeinschaftslebens, Bericht ü. d. XIV. Kongress d. Deutsch. Gesellsch., f. Psychol., 1935); Perszonalisztika, biológia és lélektan. (Magyar Psych. Szle. 1931.)

elakadásának vagy éppen visszafejlődésének jegyeiként. Az értékelés azonban, ezen is túlmenően, alapvető és középponti szükségessé válik, amint a biológiai elméleti kutatások eredményeit, — akár az állat- vagy növénynevelés szolgálatában, akár az emberi egészségvédelem céljait szolgáló orvostudományban, — *gyakorlatilag* kívánjuk gyümölcösöztetni, „értékesíteni“. A legtermészettudományosabb orvosnak, amikor betegét kezeli, éppenúgy értékelnie kell, eszköz, módszer, cél tekintetében (és már az orvosszerek és gyógymódok megválogatásában, az egészség helyreállításáért vagy biztosításáért folytatott harcának mondhatnók stratégiájában, az elérhető és elrendő cél megállapításában, stb.), amint értékelnie kell az elsősorban a *lelki* személyiség kibontakozásának menetét irányítani hivatott *nevelőnek*, akár a természetes nevelőnek, a szülőnek, akár a hivatásos pedagógusnak.

3. A lélektan — tárgyának alapvető és középponti kulturális jelentőségénél fogva — az összes biológiai tudományok között természetesen a *legkevésbé* nélkülözheti, igen sok problémájában, az értékelő szempontokat. Ez a kérdés a maga általánosságában ezúttal nem foglalkoztat. Most csak annyi érdekel, hogy természetesen a lelki fejlődések terén is jogos a fejlődés különböző szakaszainak alacsonyabb-, ill. magasabbrendűekként való értékelése. A magasabbrendű fejlettségfok a *kibontakozottságnak* nagyobb teljességét, az egyén vagy a faj számára lehető életes fejlődésútnak teljesebb végigjárását jelenti, az életnek az egyénben vagy a fajban való nagyobb *kiteljesedését*, *gazdagabbá* válását, míg ezzel szemben „visszafejlődések“ tüneteként általában az ítéltetik, ami az élet kevesebbedését, összehúzódását, megszűkülését, hiányosabbá válását, stb. jelenti.

4. Ha még közelebb kívánunk lépni a bármely egyén számára hozzáférhető személyi magasrendűség fogalmi tartalmához, legelőbb azt kell hangsúlyoznunk, hogy egy-egy egyén *általános* magasrendűsége mindig *viszonylagos*, vagyis az illető egyénben rejlő képességekhez, a reá jellemző lelki szerkezeti összefüggésekhez stb. is viszonyított és általánossága inkább bizonyos *formai* jegyek fejlettségi fokától, semmint *egyes* (és még kevésbé az *összes*) lelki érzékek, ügyességek és képességek élességétől vagy mélységétől függ. A személyi magasrendűség általános jegyei részletezőbben a fejlődés-alapok és fejlődésútnak tüzetes vizsgálata után fognak megvilágosodni előttünk: előzetes tájékoztatásul bocsássunk előre annyit, hogy a bármely téren mutatott személyi lelki magasrendűségnek legelhatározóbb gyakorlati fontosságú jegyül legáltalánosabban az *egyénefeletti* (objektív, egyetemes, altruista, allocentrikus stb.) síkokra való emelkedést tekinthetjük.

5. Ha a magasrendű személyiségfejlődésnek végső biopszichés alapjait kutatva, mintegy *kívülről* közeledünk az egyén felé, bizonyára méltán tűnhetik fel a szemlélődő elme előtt az egyénnek, mint biológiai *egyednek*, és a biológiai *fajnak* saját kapcsolata. Az emberi

egyénnek fajával való sajátos kapcsolatai tekintetében utaljunk legelőbb (I. a) a *nemek* természetes egymáshoz vonzódásának végső tényére. Az egyén, csak az *önmaga* tetszését, kielégülését, érvényesülését keresve, sajátos végső determináció kényszerével szolgálja egyben a *faj* és azontúl az *egyetemes élet* továbbfejlődésének és továbbterjedésének érdekeit. Minthogy az egyén *egész* érzelmi és törekvési világa engedelmeskedik e mondott végső biológiai determináció kényszerének, a mondott determináció a magasrendű fejlődések egyik legértékesebb alapjává válik, amely megalapozza a szerelem tárgya és az utódok — tehát bizonyos *más* személyek — érdekében való *önmagunk fölé* emelkedést, tehát az önlegyőzés egyik fajtáját: a nemiségben determinált önlegyőzést és másokra tekintést. Ebben benne rejlenek az emberi *lelkessedésnek* és *ideáлизmusnak* is bizonyos nagy ható- és fejlődésképessegi csírái. Színdaraboknak, regényeknek, lírai alkotásoknak is kedves témája a szerelem „nemesítő” erejének rajza: joggal, mert teljes lélektani igazsággal és egyetemes emberi érdekűen, válhatott azzá. Egyén és faj sajátos kapcsolódásának másik alapvető jelentőségű végső jegye (I. b) az emberi „szolidaritás”. A faji szolidaritás csírája, természetes végső határozmányként, benne él minden csak valamennyire is magasabbrendű élőben, az állatvilág egyedeiben is. Ez a természeti determináció a legvégső (ill. egyik legvégső) alapja minden emberi *közösségi* életforma kialakulásának. Egyetemes, a lelki funkciók *minden* körére kiterjedő fejlődésalap ez is, így — miként a nemek vonzódása is — igen feltűnő végső érzelmi és törekvési határozmányokat is megalapoz. Magasabbrendű emberi életforma, kulturális fejlődés csakúgy nem lehetséges az emberi szolidaritás hajlamának, törekvésének, érzésének érvényesülése nélkül, amint már az emberi élet pusztá továbbfolytatódása sem bontakozhatnék ki a nemek egymáshoz való vonzódása nélkül. A természet mindkét ponton sajátos megfelelést tüntet fel az egyéni és faji életnek *objektív* szükségletei és az egyéni *szubjektív érzések* között: szubjektív érzéseink — rendeltetésük szerint — már legvégső alapjaikban és csíráikban a faji és az egyetemes élet biológiai szükségleteinek szolgálatában is állanak.¹³ Mint-

¹³ A végső lelki (ill. biopszichés) jegyek körében hasonlóan érdekes egyéb egymáshoz való „megfelelések” különböző fajtáival a személyiség-elemző munkának úgyszólván minden lépésénél találkozunk. Így az egészséges normális egyénben több-kevesebb teljességgel általában megfelelnek egymásnak — a „felszíni” (I., lelki rétegben: a befogadások és feldolgozások rétegében — az *érzéklések*, *érzések*, (emlékezők), a *gondolkodás*, az *akarások* és a *cselekvések* körei; többé-kevésbé megfelelnek egymásnak — a „legvégső” (III.) alkati személyiség rétegben — az egyén végső biopsychés *szükségletei* és *képességei*; végül az általunk „középsőnek” (II.) felfogott személyiségrétegben (az — elsődleges vagy másodlagosan fejlődött — irányító dinamikus hajtóerők rétegében) az impulzusok, érdeklődések, hajlamok, törekvések; a három mélységi réteg jellegzetességei megfelelnek *egymás között* is (pl. szükséglet- és képességalapok — hajlamok és törekvések — gondolkodás, akarások és cselekvések). Ahol e megfelelések feltűnőbb mértékben hiányosak — mert hiszen e megfelelések nem lehetnek *teljesen* tökéletesek egyetlen élőben sem: az „élet” csak örök

hogy emberi személyi valónknak egyik végső biopszichés meghatározottsága az, hogy *a maguk érvényesítésének teljességét csak bizonyos önmagunkon túl utaló törekvés tárgyaihoz és céljaihoz is kapcsolódva tudjuk elérni* (l. a következő pontot is), a pusztán csak az *önmaga* érvényesítéséért küzdeni vágyó egyén is végső determinációval kényszerül arra, hogy — lelki élete érzelmi és törekvési jegyeinek megfelelő kibontakozásával — szolgálatába álljon másoknak is, a fajnak, az egyetemes életnek.

6. A magunkon való kényszerű túlemelkedésnek vannak azonban egyéb (a nemiségtől és fajiságtól közvetlenül független), közvetlenebbül szubjektív-egocentrikus vonatkozású alapjai. Ezek között legelőbb (II a.) azt a végső életes meghatározottságot említjük fel, hogy minden élő a maga lehetően *minél teljesebb* kielésére törekszik. Ez a végső formai jegy azt jelenti, hogy ha vannak — amint-hogy már eddig is láttuk, hogy vannak — az egyénnek *önmagán túl* utaló tartalmi érdekeltségei is, az egyén *teljes* kielégülésre csak ez önmagán túllaló törekvéseknek is teljes kielégülésével juthat el. Ezt a determinációt a „moralitás” nyelvén fejezve ki, azt is mondhatnók, hogy az egyén a „*jó*”-ra irányulóan is a minél teljesebb magakielésre törekszik. Ez a teljes életes kielésére törekvés éppen az emberben, a legfejlettebb lelki életet élő lényben, jelentkezik a legfeltűnőbbben: így egyenesen *túlzó* megnyilatkozáshoz jut a mintegy soha nem elégszülő emberi *telhetetlenségben*, a *túlzó korlátozatlan-ságra* való törekvésben és i. t.¹⁴ — Ösztönösen benneél azonban minden emberben nemcsak az *önmaga* minél teljesebb kielésére való

mozgás, örök átmenet (és törekvés) újabb meg újabb egyensúlyi helyzetek felé és a mozdulatlan teljes egyensúly maga a halál volna, — ahol tehát így a szükséges psichés egyensúly fogyatékos, ott a benső *megrendüléseknek* és a „szubjektíve is érzett abnormitásoknak”, vagy legalább az ú. n. „*csak objektív*” abnormitásoknak különböző súlyosságú eseteivel találkozunk. (A személyiség mélységi rétegződésének és a szubjektíve érzett és a csak objektíve fennálló abnormitások — egyéb munkáinkban többször tárgyalt — különbségének kérdését e helyen nem tárgyalhatjuk bővebben.)

¹⁴ Jelentős következményű — és az emberiségre általában káros hatású — határozmány az emberi vágyaknak és törekvéseknek a *természetes* szükségleteknél és viszonylagos teljességi korlátoknál megállni nem akaró, *túlzó mohósága és telhetetlensége*, amely az embert bizonyos szempontokból az állatoknál tökéletlenebbé bélyegzi és mintegy „természetellenes”, értelemellenes aktivitás-utakra, energiafordításokra kényszeríti. Ez a telhetetlenség bizonyára egyik erős gyökere annak a tragikumnak, amely az emberi élettel mintegy biológiai szükséggel vellejárónak látszik és amelynek némely egyéb megnyilatkozásáról még szó fog esni. Éppen csak megemlítjük, hogy e tárgykörben érdekes kapcsolatok találhatók az emberi *tudomány* és a „*filozófiai*” értelmező törekvések némely sajátos határozmányaival is — amint e jelenségre egyéb helyeken már utaltunk: így pl. a *minden* felvetődött problémával való leszámolás vágyának oly sokszor mesterkélt erőltetésekre készített túlzásai, a meg nem állás az „immanencia” köreinek, ill. a „*jogosult transzcendenciák*” köreinek határainál — hogy átgorjunk a *jogosulatlan transzcendenciák* fantáziabirodalmába, — hajlam a *saját* szemléletünkben és rendszerünkben a betetőző, egyetlen, „*végleges*” (emberi, sőt teljes korlátozatlansággal abszolút) szintézist vélni és így tovább.

törekvés, hanem (II b.) valami általában való „többre“, *nagyobbszűrre, magasabbrendűre* való törekvés is. Hogy ez az ismét (általános) formai jegy *tartalmilag* miként fogja meghatározni az egyén továbbfejlődését, függ az I a és b faji kapcsoltságú tényezőktől, a következőkben említendő végső *kedélyi* értékektől (II), végső emberi *hitektől, értékelésektől, elvárásoktól* (IV.), ezentúl a *külső körülmények* alakulásától stb. A magasabbrendűségre való természetes életes törekvésben ismerhetjük fel legáltalánosabb végső formai alapját az — érzelmi lelkesedésre és nagyszerű tettek tényleges keresztültelére képesítő — valamennyire minden emberben benneélő *ideálistmusnak*, amely már az eddig is említett *faji* kapcsolatú tartalmakhoz is kapcsolódik.

7. Az emberi magasrendűvé válás végső életes alapjainak egyik legértékesebb és leggazdagabb tartalmi csoportját bizonyos semmi másra vissza nem vezethető végső *kedélyi* alapok teszik (III.). Ilyen végső *kedélyi* „értékek“ is feltételezhetők már az állatvilágban is, így az egyik nemű állatnak a másik neműre gyakorolt vonzóereje gyakran talál erősítést bizonyos bátran mondhatnók: *esztétikai* jegyek által, pl. a díszesebb tollazatban, a szebb éneklésben, stb. Voltaképpen már az I a és b pontokban feltüntetett faji kapcsoltságú határozmányok is a végső *kedélyi-érzelmi* határozmányok csoportjába tartoznak, de idetartoznak összes *érzelmi* színezetű és dinamikus irányulásukat determináló vágyódásaink és hajlandóságaink a „szép“, „jó“, „igaz“, „nemes“ stb. irányában. A *kedélyi* nemesedésnek ezek az értékei korántsem csupán a *magasfokú kultúrák* hajtásai: benne élnek a legprimitívebb fejlődésfokot élő népek értékelő beállítódásaiban. E hajlandóságok reális érvényesülésére vallanak, az összes népeknél, a *népmesék* is, hőseiknek — bár kultúránként és kissé népfajonként is másként és másként értelmezett — testi és lelki *derékségével*, a derék mesehősnek *győzelemmel* való megjutalmazásával, a mesehősnek az akadályok s a hitvány ellenségek felett való diadalával. A mesehősben minden nép a maga magasabbra törő, nemesebb vágyait vetíti ki és a mesehős diadalában a nagyszerűbbre törés és *kedélyi* nemesség idealizmusa is győz — e tényben kifejeződésre jutva nem is csak a *boldogabb*, de a *nemesebb-nagyszerűbb* emberi élet után való sóvárgás is. — Az értékes mesehős alakjában és győzelmében azonban utalásokat találhatunk oly egyéb fajta végső formai és tartalmi jegyekre is, amelyek szorosan kapcsoltak az említett *kedélyi* tényezőkkel, sőt azokat részben más végső tényezőktől is meghatározottaknak mutatják fel. Benne élnek minden emberben (IV b) bizonyos végső *értékelések, hitek, elvárások*. Így benneél elsősorban (IV/a) *önmagának*, de ezentúl mindannak, amit — egyre gazdagodó és szélesülő érdekkörben — valamiképpen önmagához kapcsolt, természetes-elsődleges *értékesnek* tartása, és értékesnek tartása magának az *életnek* is. Amint egyéni érdekkörünk — *önmagunk* köré, mint középpont köré szövődve — egyre gazdagodó rendszerben tovább tágul, egyre *több* és több dolgot és személyt tartunk

önmagunkon kívül — de végső fokon mindig valamikép önmagunkon keresztül — értékesnek. Mert a legvégső gyökér mégis csak az, hogy az „én” eredetileg értékesebb a „más”-nál, az „enyém” értékesebb a másénál. Csak bizonyos — a legtöbbször éppen nem is szándékos, — de máskor tudatos reflexió által alátámasztott önlegyőzéssel¹⁵ válhat képessé az egyén arra, hogy — egyre több „mást” is kényszerűen magába fogadva, — a másat akár önmaga fölé is emelhesse, és a másét a magáénál értékesebbnek ismerhesse el. Gazdagabb tartalmúvá váló énünk egyre több értéket juttat a más dolgoknak. A természetes fejlődésben a hangsúly — legalább is bizonyos határon belül — egyre jobban áttevődik az énről a *másra*: a morális irányú fejlődés igazában nem is más, mint ennek az útnak, a hangsúly másra való áttevődésének egyre továbbfejlesztése. Ebben a püsz irányban is jellemző az ember lelki életére a telhetetlenség: a morális úton *igazán* elindult ember számára a végső fokon soha nincs lezárt határ, egy „*eddig* haladj csak, mert e határon túl már önmagad ellen vétkezel!”: az önmaga ellen való ez a „vétkezés” a morális fejlődésben nem bűn, de éppen a legnagyobb morális érdem. A lélek ily képességei a szubjektivitásokon való túlelmedzésre mintegy *plusz*-oldal szemben azzal a *minusz*-oldallal, amelyet az egocentrikusan túlzó telhetetlenség értelemellenes lelki dinamikája jelent. Ez a pozitív értékű telhetetlenség a faj s az egyetemes élet számára épen nem ártalmas, nem az életet elakasztó vagy visszafejlesztő dolog, miként a csak *szubjektivebb* értékű, durván primitív telhetetlenségnek negatív értékű túlzása. Ez a pozitív irányú telhetetlenség ellenkezőleg éppen a faj és az egyetemes élet érdekeit szolgálhatja, ám azzal a feltétellel, hogy az egyén önfeláldozása *magasabbrendű célok* érdekében valóban *értelmes*, vagyis eredményt ígérő legyen. Éppen ezért a morális önfeláldozásnak *értelmes jellegét* magát is etikai követelményként jogos állítanunk: aki *értelmetlenül* áldozza föl magát, bűnt követ el, mert morális kötelessége az lett volna, hogy nagyszerű céljaiért minél több valóságos *eredményt* küzdhessen ki. Ily kérdések azonban már sajátképen az etika birodalmába vezetnek, azért e dolgozatban tovább nem tárgyalhatók. — A végső fejlődésalapok most tárgyalt csoportjához tartozik, mint mondtunk, az emberrel veleszületett természetes *bizalom*, a természetes *hit* önmagunkban, az emberekben, az életben, a természetes *optimizmus* is (IV b). E jegyek messzemenő filozófiai kapcsolataira nem kívánunk ezúttal kitérni (legérdekesebb bizonyára a *hit* természetes életes gyökereinek problémája), elégedjünk meg csupán néhány lélektani vonatkozású észrevétellel. Ha nem éreznők magunkat értékesnek és ezért nem bízánk valami végső bizalommal sorsunk jobbrafordulásában, vajjon mi „értelme” is volna sok-sok szenvedő ember pusztá életvágyának és életküzdelmének? Ösztönös életvágyunkkal ily végső ön-

¹⁵ Ennek az önlegyőzésnek bizonyos fokára azonban minden normális egyén — akire a fentiekben említett végső határozmányok érvényesek — képes.

és életértékelések, végső hitek és bizalmak kényszerűen együttjárnak. Vajjon nem tűnhetik-e fel joggal a *gyermek*ek naív bizalma, mindent azonnal elhívése? A *hit* és a *bizalom* a végső: a *kétkedés* csak *későbbi* fejlődés, csak a már egyszer, sőt többször „megtört” hitnek az eredménye. Vagy nem bizonyítja-e az optimizmus természetes nagy értékét az a tény is, hogy általában mennyire hálás feladat éppen az optimizmus és bizalom felerősítésével kísérlni meg meg a felnőttekre is, hatni: az emberek *akarnak* hinni és *szívesen* hiszik el — mert *önmagukban* élő mély vágy és ennek megfelelő elvárás erősíti bennük e hitet — a jobb jövő bekövetkezését. A különböző nemzetek politikai élete is nem mutatja-e sok szép és beszédes példáját az optimizmus-vágy erősítésére támaszkodó és a lelkesedésnek akadályt nem ismerő felkorbácsolásában is értékesíthető politikai hatásoknak és sikereknek?¹⁶ Az optimista életbeállítódás természetes alapja az, hogy amit értékesnek tartunk és amire mint értékesre vágyunk, azt szívesen, végső hajlandósággal és irracionális végső elvárással kívánjuk valóságosnak vagy legalább megtörténőnek hinni el. De az optimizmus elsődlegessége és nagy hatalma mellett szóló negatív érvként felvonultatható a *pesszimizmus természetellenességének* és szinte minden gyakorlatilag érvényesülni tudott pesszimista életszemlélet súlyos benső következtelenségeinek ténye is: a pesszimista ember rendszerint — és még a legnagyobb filozófus-képviselőkben is — sokszor van tele mély következtelenségekkel és ellentmondásokkal, szépen hangzó érveléseiben szívesen kerüli meg a problémák lényegét és elvi álláspontjának *legvégső*, életmegtagadó következményeit teljes szigorúsággal levonni rendszerint vonakodik. Még érdekesebb talán — mint fejlődéstani dokumentum — az a tény, hogy a pesszimizmus jellemzően (és szinte kizárólag) csak *emberi*, de nem *általános életes* vonás, éppenúgy, amint általában csak emberi vonás a *neuraszténia*, *pszichopátia*, *elmebajok* különféle fajtáiba való benső belerendülés. A természettől elszakadni *kevésbé* képes alacsonyabbrendű állatokban az életvágy és ha szabad mondanunk: az optimizmus általában *töretlenül* marad meg és *éppen így nem jellemzők* rájuk a *benső megrendülésekből* eredő elmezavarok esetei sem. Csak a lélek magasabbfokú érzékenysége és az élő egyén felett való nagyobb uralma, mintegy *éppen a több és nagyobb hatalmú lélek* képes az egyént egyfelől saját magának, vagyis a maga közvetlenül primitív szubjektivitású kicsinyességeinek *főlibe emelni* és ekként az egyént a magasabbrendű emberi fejlődés útján, az eszmények irányában elindítani, — de éppen így csak a lélek magasabbfokú érzékenysége és az egyénen való nagyobb uralma képes másfelől belerendíteni az egyént a *természetellenes* elvi pesszimizmusba és a lélek még sokkal súlyosabb egyéb abnormis

¹⁶ E kérdéssel részletezően foglalkozott a szerzőnek a Magyar Külügyi Társaságban néhány évvel ezelőtt Apponyi Albert gróf emlékezetével kapcsolatosan tartott előadása az optimizmus szerepéről a nemzetközi életben.

megrendüléseibe és betegségeibe. A lélek kétségtelenül a legnagyobb kincsünk, de *legkényesebb* kincsünk is. Hatalma együtt növekszik érzékenységevel, de érzékenységevel együtt növekszenek a benső megrendülések veszélyei is. Mikor jelentkeznek és mikor hatalmasodnak el ezek rajtunk? Akkor, amikor a lélek a *természetes* fejlődésirányának megfelelő *egyén fölé* emelkedés helyett természetellenesen és értelemellenesen marad meg a *primitív önközéppontúság* fokán. Ha megfelelő távlatból és a pszichés szerveződési és fejlődés-tani ismereteknek megfelelő ismeretében nézzük a lélek legkülönfélébb „bajait”, be kell látnunk, hogy a *morális gyöngeségek*, a *psziszimista életbeállítódások*, az *abnormis pszichés reakciók* és a *pszichotikus* („endogén”) megrendülések végeredményben mind *közös gyökérből* fakadnak: az emberi lélek fejlődésének bizonyos szempontokból primitívebb fokán való *elmaradásából*, illetve legalább a lelki reakciómódnak ily primitívebb fokra való mintegy „*visszaeséséből*” („regresszió”). Ismeretes, hogy a neurotikusok lelki terápiája végső fokon a neurotikusok felvilágosítására és (a bántó problémákkal való *értelmes* leszámolásra elvezetett) betegeknek a *normális-természetes szociális*, morális, stb. emberi beállítódásokhoz és ezekből folyó reakciókhoz való *visszavezetésére* törekszik. A kulturális életben fejlődő ember lelki szempontból egészséges emberré csak az „*embernek*” megfelelő magasabb szinten válhat. Végső determináció, természettörvény ez, amelyet csak az ú. nevezhető „*csupán objektív*” *abnormitásnak*¹⁷ esetei, a természetnek minden élő fajtában előforduló szörnyszülöttei szeghetnek meg az önmagukban szubjektíve érzett bűnhődés nélkül, mert hiszen ez utóbbiakban) mint pl. a *veleszületetten* abnormis lelki világú emberben, így a bűnözők egy részében is, az értelmi fogyatékosokban, stb.) nem *normálisan* „*emberi*” a lélek. Aki egyszer *normális* lelkű embernek született, arra büntetlenül meg nem tagadható kényszer, hogy *emberi értékű* lelki fejlődést vegyen: ha erre bármi oknál fogva nem képes, *kényszerűen* kell igénybe vennie a *természetellenes* alkalmazkodások alacsonyabbrendű és lényegében értelemellenes útjait, a primitíven szubjektív pszichopátiás reakciókat, a többé vagy kevésbé teljes lelki megrendüléseket, a szubjektíve legyenyhébb esetekben a természetellenes lelki közömbössé válást, lelki eldurvulásokat vagy az elmentmondásokkal teljes pesszimizmust. És az emberi *közösségekre* ugyanazok a természettörvények érvényesek, mint az egyénekre: a természetellenes és ezért lényegében értelemellenes életszervezések magukban rejtik a közösségek *benső* válságának és a különböző közösségek *egymás közötti* válságának csíráit. És e válságok elsimítása a közösségekben és legfőképpen a közösségek között csak még sokkal nehezebb feladat, mint az egyénben és az egyének között. A lélekkel, ezzel a legnagyobb, de éppen ezért egyúttal legkényesebb értékünkkel, *jól* kell tudni bánni, és a helyes bánásmód a *természet fejlődés-*

¹⁷ E megkülönböztetésre vonatkozóan v. ö. a 13. sz. jegyzetet is.

parancsának követése: tudj emelkedni magad fölé, vagyis sekélyesebbszerű primitív egocentricitásod fölé! — A lelki fejlődések kellő mélységű vizsgálata, ime látszólag heterogén területeket vonhat értelmünk előtt egységbe: a normálisnak született ember általános lelki *egészsége*, magasrendű *morális* beállítódása, és világos leszámolásokat és következetességet követelő *értelme egy-gyökerűek* és a primitív önmagunk fölé való emelkedésnek mind ugyanazt a szigorú természeti parancsát kell, hogy kövessék ahhoz, hogy az ember lehetően harmónikus és szubjektív kielégülést nyújtó életet élhessen. Amelyik emberi közösség (vagy akár a legegyetemesebb emberi összeség) ezt belátja és e belátás alapján *cselekszik* is. viszonylag „boldoggá“ is válhat, amelyik közösség vagy összeség — ameddig és amilyen mértékben — ellene cselekszik, mintegy *e törvényellenessége mértékében válságokba* kényszerül.

Boda István

(Vége következik.)

Goethéről

A rönészánsz óta egyre tágabb kört átható gondolat valósul meg Goetheben, — mely a görög drámától és éposztól kezdve vagy talán még régebből kíséri a tragikus hősök előresodródását a melléjük helyezett bölcs szemlélő alakján, megfontolásaiban és óvásaiban az európai irodalomban — hogy az ember az élet fölé kerül, ha fokról-fokra megéli és áttekinti legkülönbözőbb megnyilvánulásait és lehetőségeit, ha kiterjeszti élményei körét: szétosztja időről-időre egy-egy irányban előrefeszülő férfias lénye egészét minden élménylehetőségre. Ezt azt embert élményekben gazdag tapasztalata s élményeit és megismeréseit azok gazdagsága folytán a legkülönbözőbb síkokban átvilágító kritikája bölccsé teszik az élettel szemben. A bölcs ember elkerüli az élet oly szélsőséges megnyilvánulásait, melyek előtte nyilvánvalóan tragikus véghez vezetnének: a bölcs ember lemond a talán szertelenül keresett élet szertelen éléséről vagy megvalósítással fékezi nyugtalan vágyát, — sok irányban gazdagítja szemléletét és annak óvatos, gazdagságát, mélységét és lehetőségeit egyaránt tükröző nyelvi kifejezését adja.

A szertelenül sodródó hős s a szenvedélye fölött higgadtan tűnődő bölcs több-kevesebb elevenséggel és valamilyen arányban egymás mellett áll minden valóságos emberben s minden eleven élettel sokrétűn telített költött alakban: az íróban, művei alakjaiban és olvasóiban, — s úgy tetszik legalább is nagy lelki hullámlásokra kész minden eleven erővel alkotó író: — a műben a szertelenül sodródó, az óvásokkal és a belső óvó hanggal mitsem vagy ritkán törődő: a legelevenebb erővel áthatott alak lesz a hős, — de ha az íróban saját életerejének tovaragadó sodra miatt nem is jutna érvényre a bölcs, akkor is megalkotja műveiben saját szemlélődő és óvó vetületének a tükröképét a hős mellé állított bölcsben. A műben két főalakra szakad a hullámlás a vágyak, törekvések, bensőséges átélések, megismerések, tettek és történések, és a reájuk vonatkozó megfontolások között; mindenekelőtt e két főalakra szakadt eleven hullámlásért él az író: az eleven élettel telített alkotásáért, — ha egyáltalán megérdemli gyötrelmeivel és benső diadalaival az író nevet, — valami más, sokban hasonló hullámlás van saját életé-

ben is kettős énje szerepei között; ezért mutatkozhat csak a távolból és megtevesztő módon egyöntetűnek az alkotó fokozódóan tragikus előresodródása vagy egyensúlyozódása lelki világa gazdagodása és bonyolódása közben és által akárcsak az irodalmi mű feszültsémenete vagy az európai kultúra egymásmetsző fejlődési rétegeköreinek mozgalmassága, mivel az alkotó élete és működése a változások és kisiklások előre kiszámíthatatlan rendjével alakuló egy-szeri folyamat. Ezért pl. a gyermek Goethében rejlő személyes lényeg gazdagodásainak, megingásainak, egyensúlyozódás és látszólagos végtelenbeömlés felé haladásának még a vázlatos történeti szemlélete is indokolt lehet.

Goethe egyensúlya a táguló világkép állandó mozgalmával, a szerteoszló új célok felé törő teremtő fejlődéssel s ép e teremtés által kinyilvánított látszat: a szertelen vágyak, törekvések és megismerések vagy inkább a vágyak, törekvések és megismerések „kärülhatároltan szertelenné” műbeöntése, mivel a nyugalom vagy enyhe megindulás látszatával a látszólagos végtelenbetörés nyer műveiben elhatárolt képet, — mely az előadó, bemutató, jelölő vagy sejtető „tisztá” kifejezések rendszere mögött lappangó bizonytalansága által ismét az alkotó kifejezésekbe nem szorítható létére utal. E ponton szimbólikus Goethe a művész és a művészet szempontjából általában, és mivel a megformálás által megmásítja, legyőzi és feleleveníti a művébe öntött valóságos életet, — a mód, ahogy jobbára temperált átérzést mutatóan formálja az előző többé-kevésbé megformálatlan, leginkább költői vagy írói, ritkán festői kifejezésre váró adottságot, valamelyest ó-görög szoborszerűvé fagyott — mint ilyen indít meg bennünket művészi erejével; — e mód, mint Goethe lényge tartozásaival és többletével valamiképp vajudó koráé: kora szerteoszló törekvéseinek fokozatosan jövő felé haladó egyesítése.

A fiatal Goethet övező légkör is csak a távolból tekintve egyensúlyozott: közelében a kereskedőváros egyéneinek külön érdekei, melyek ugyan elrejtöztek valamelyest a találkozások alkalmával a csiszolt formák mögé, bensejében az egymást keresztező egyéni élmények s a jólnevelt, jóllakott és gondozott, de nyughatatlan Goethe hol reájuk, hol a szellemi háttér ideológiai küzdelmeire tekintett; a tragédia és az ellágyuló regény háttéréül szolgáló konzervatív valláserkölcsi világnézet, az előretörő, széleskörű megismerést, kritikát és minden vallási és nemzeti egyodalúságot s konvenciót elvető felvilágosodás egyeztető készségével és a hagyományok ellen folytatott éles harcával, a feltűnő korai romantika elérzékenyült természet- és bensőségimádatával, a misztikus vallássosság költői kifejezései és szektái, az embernek mind ez irányokban előtérbekerülése, a porosz gondolat, a múlt kultúrájának korában értékelt összetevői: a biblia, az antik irodalom és művészet, az olasz rönészánsz, a tizenhetedik és tizennyolcadik század francia klasszikus irodalma, a holt és élőnyelvek és az elsorolhatatlan kitérések

mind eleven erővel küzdöttek egyeduralmi létükért és vonzották magukhoz a minden előtt kitáruló Goethet.

Élete műve sajátosságát és jelentőségét idegen esztétikai tételek oly mértékben döntötték el, mint saját növekvő formálásra váró hozama és formáló készsége s a számára döntő jelentőségű idegen esztétikai tételeken sem a megvalósításkor, sem az elméletben nem változtatott lényegesen: élete végéig ragaszkodott Winckelmann görög művészetről alkotott eszményéhez; a nemes egyszerűség és a nyugodt nagyság megalkotására törekedett szinte minden művében, — Herder látásai a bibliából sugárzó ősi, naiv szépségekről, Herder és Lessing tanítása a Shakespeareből áradó emberalakító gazdagságról állandó eszmény volt előtte, — megvalósította Lessing egyoldalú és túlzó követelményét: mikor lehetőség szerint mozgalmassá tette a térben elterülő jelenségeket, hogy mint lények életfolyamatát eleveníthesse meg őket, — annyira követni akarta az irodalmi mű egymásután lefolyó életét a motívumokon, — s mindezek az átfogó jelentésű eszményeken és elveken túl ragaszkodott az európai egyetemes művészeti fejlődés romantika-előtti hagyományainak, talán e hagyományok minden tudatos művésze által levont, alapvető tételéhez; hogy t. i. az egyes műalkotások eleven ereje a műalkotásban megformált téma sokrétű különvalóságán dől el: a tér- vagy időbeli kiterjedés tagról-tagra és egészében gazdag életszerűségén, — Goethe idejében: „megnemesített valósághatásán“. A különleges látomás megjelenési módjának különossége egyre nyilvánvalóbbá válhatott előtte, de követelménye talán sohasem lett, hanem csak legeredetibb műveinek önkéntes adománya, akárcsak a zárt hagyományok keretében alkotó többi művésznél, kik a figyelembevett tárgyak, jelenségek és megnyilatkozások életszerűségét úgy tagról-tagra, mint egészében művészetük ágának pl. a festészet formalehetőségeinek valamelyikével: a meglátásuk — és céljuknak megfelelővel odaadással utánaformálták; ezért hagyományok folytatója és lassú túlérlelője Goethe; — kalandos kerülőivel, átélései, megismerései és érzelmei gazdagságával, az ezek eredményeképp kialakuló gomolygó hatalmas világképével; e világkép többlete révén túlnőtt a két Wilhelm Meisterrel és a Fausttal minden előbbi hagyományokon, noha az említett esztétikai szempontokból e művek is csak fokozati különbséget jelentenek.

Életformája és írói állásfoglalása az élettel és az irodalommal szemben boldogtalan szerelemből és a tizenennyolcadik század harmadik negyedének korai romantikus irodalmából nőtt ki. Érzékeny lényének e két összefüggő oldala: az élet és az irodalom kiváltották belőle a szertelenség esetén bukásba sodró vágy növeléséről és céljáról való lemondást, a fiatal Goetheből a bölcs férfi állásfoglalását: az élet ígéreteiről és tovasodró teljességéről való lemondást, — melyet azután ismételten gyakorolt, hogy mindenekelőtt művének éljen. — Szerelmi ábrándozásai számára és számunkra visszaidézhetetlen távlatot nyithattak meg előtte, mivel az ábrándozás

gyümölcsei a jövőbe nőnek és a jövőben érnek, a kulcs pedig a jelennek múltbaömlésével elvész. Az élet adta a szerelem fakadását és boldogtalanná válását, az irodalom, mindenekelőtt a korabeli szenvelgő regényirodalom, — mely hasonló szerelmeket a szomorú végig, a regény lezárt keretéig vitt, — a szerelem további menetét mutatta meg előre és a hátralevő hanyatló út kéjeiről és kínjairól és a várható végről való lemondásra készítette Goethe; — így találta meg jellegzetesen írói életformáját, a Werther előrerajzoló körvonalait, sőt egész kései fejlődésének egyelőre legfeljebb olykor feltűnő bizonytalan irányát; — élete az élet elemeinek beszívását és teljességét alkalmyszerűen, ám férfiasan megvont határok között kellett, hogy a sokféle művek megalkotásához szolgáltassa, de csak a diadalmas élmények, megismerések és megérzések által nyert életuralás tartalmát és tudatát adhatta az élet, hogy e lényét felfokozó tartalommal és tudattal megalkothassa az életfolyamatok váltakozó, tovahömpölygő vagy tragikusan záruló rendjét, melyeknek csak az elejét vagy valamely más tagját, egy-egy elemét élte át, hogy felszabaduló egész lényé alkotásába ömöljön.

Ez a mérséklő, lemondó állásfoglalás és életforma mint a születésével belékerült őslényeg kibontakozása vált Goethe előtt a világ legkülönbözőbb megismert és átélt, majd csak megismert vagy csak átélt jelentéseinek egyre gazdagodó lelki tartalmán fokozatosan tudatossá és mint átérzett, mérsékelt, reflexióval átvilágított, halkán kicsendülő előrefeszülés lett az esetenként következetesen kialakított, egy-egy irányú művek változatos sorozatán a goethei forma sajátossága. Halk lejtéssel zárul a goethei műforma s a goethei feszülésmenet a Götztől és a Werthertől, főkép a Werthertől az enyhe lejtés s a mérséklő lezárás irányában haladt egyre szabadabban különleges megnyilatkozásai felé. A Werther még a korai romantika keretébe illett; érzelő hőséne a sorsa annyira előre eldőlt a mű elején, mint egy sorstragédia hőséé s mint a Wilhelm Meister-regényeket megelőző regényirodalom javarésze, így mindenekelőtt az egész korai romantikus regényirodalom, nem is volt önálló műfaj megnyilatkozása; e művek végeredményeiből kiinduló kis cselekménybeli mozgalmasságra szorított feszülésmenete s a minduntalan előresejtetett szomorú véghez való feltétlen megtérése a tragédia műformájának a visszhangja volt, de az alapvető tragédiák megrendítő sorsalkotó feszülése és érdekfeszítő ereje nélkül. — Nem csoda, hiszen másod-, harmadrendű vagy jelentéktelen írók alkották e műveket, — Goethe pedig, miután kezdő írói évei Wertherével ennek az egész irodalmi iránynak legtömörebb, szomorú sorsalakító sajátosságát legnyíltabban előrefeltáró képviselőjét megalkotta, búcsút is mondott e hangnemnek vagy helyesebben: változatos művek hosszú kerülőjével a Werther egy alapvető, lényéből fakadt vonását alakította egyre önállóbbá és jobbára mérsékeltébbé későbbi műveiben: a mozgalmasság nyomán adódó lejtést, mely épúgy sajátja lírájának, mint terjedelmes műveinek. E lejtés mint nőies bájt és érzélgést

férfias mérséklettel és fegyelemmel egyesítő megindító erő nyilvánul meg mondatai feszülésében és mint a görög és a racine-i hagyományokkal rokon, de mérsékeltőbb drámaalakító erő az Iphigeniában és a Tassóban, mely a látszólag tragédiának induló cselekményt pusztán mély meghatódást kiváltó véghez vezet, nem lezáró eseményekhez, hanem csak a műforma további fejlemények lehetőségét rejtő végéhez. Az Iphigenia és a Tasso lehetett volna tragédia is, de a tragédia cselekménye végzetesen elhatárolt, olyannyira, hogy a tragikus befejezés, ha a mű alkotásának nem is első indítéka, de állandó, jelleget adó célképzete, a tervezett vagy már készülő mű legszilárdabban előre eldöntött részlete, mely az egész előző cselekménysort magához vonza és alakítja, úgyhogy annak egy-egy tagja a tervezés és a kialakítás közben meg-megváltozik, hogy az egész minél szembeötlőbben magáraöltse a végen megbizonyosodó tragikus jelleget. A tragédia alkotásánál a mű célzott jellege bizonyosságával fellebegő véghez kell megtalálni az azt szükségessé tevő, sőt kikerülhetetlennek bemutató eseménysorokat, melyeken a hős vagy hősök lényében rejtőző tragikus vonás egyre vészthozóbbá alakul, hogy a fel-felöltő remény dacára se maradhasson számukra kiút, hanem csak a tragikus vég, mely épúgy végpontja a bemutatott cselekménysornak; a végből kiinduló, nyílt íven hozzá megtérő, elragadó, telített feszülésnek mint a mű előadásegységének. Az előreeldölt cselekménysor teljes zártsága a mű elejétől kezdve szükségszerűen váltja ki a költői alakításnál a minduntalan fel-feltűnő vég vészes előre-sejtetését jóslat, a bölcs szava vagy a kísérő szerető nő lelkének aggódó megrezdülései vagy a mű főcselekményének kezdetéhez hasonló előzmények után tragikus végig bemutatott, közbeszótt cselekménysorok hasonlósága által; az előre eldölt cselekménysor e teljes zártsága, melyet a végéhez minduntalan előreszökő sejtetések ismételtelen előre hangsúlyoznak, a Wertherben a műforma hagyománya és Goethe, előtte is ismeretlen fejleményű, gazdag, szabadon alakuló egyéniségének csak egy részleges, egyre inkább túlhaladott tükröződése volt, mivel életalakítása, kutatása, költői és írói alkotása egyre más-más célok felé való haladás, mondhatni kalandozás volt, mitől misem esett távolabb mint a jövő egyirányú, önkéntes korlátozása. Annnyira nem volt élete vagy belső világa kialakulásának iránya és egy-egy állomása sorsszerűen előrerajzolt, mely után csak hasonlók jöhetnének, hogy e mélyre és széles körre pillantó, elfogulatlan, szabadon és önmagához következetesen gondolkozó nem is foghatta fel az egyéni sorsot, mint az egyénre kívülről végzetszerűen reánehazedő, az atyák vétkéből vagy felsőbb erők rendelkezésével sajátjává lett vagy körülményeiből és alkatából folyó megváltoztathatlan életformát és keretet; — hanem saját szabad életformájának, kereséseinek, világképe gazdag és változatos mozgalmának az egyéni sors kérdésére való tudatosításával, valamint Shakespeare legelevenebb, jövőre és ép az ő továbbérlelésére váró ösztönzése: a minden-nel összefüggő egyéni élet rejtélyes bizonytalanságának hamleti tete-

lezése nyomán egyre inkább úgy fogta fel az egyén sorsát, mint a lényéből egész belső és környező világa kiszámíthatatlan, bonyoluló összhatásaként, tehát mondhatni szabadon alakuló, állomásról-állomásra az egyszer bekövetkezendő, de minéműségében meghatározhatatlan és ismeretlen véghez közeledő, addig minden fokozatán, sőt talán még a végénél is átmeneti eredményt. Szabadon alakuló az emberi sors, mert az egyén ugyan bizonyos rendszerességgel válaszol formulákba nem fogható alkatával bensejének minden előbbi és a külvilág minden átélt vagy észszerűen megismert rezdülésére vagy megnyugvó jelenségére, de ezek is kiismerhetetlenek lényegük és összességük szerint vagy legalább is előre megismerhetetlenek, hullámvázuk találkozása kiszámíthatatlan, még inkább a találkozás eredője; — míg az egyén él, addig életfolyamatainak iránya és végeredménye kétes, — az emberi élet alakulása nem hasztalan kiütközés, hanem a sors folyamatos és váltakozó keresése, megtalálása és kikerülése. A Schillerrel való szembesítés még nyilvánvalóbbá teszi, hogy mennyire lényének függvénye a szabad sors gondolatának következetes elgondolása és megtestesítése. Schiller u. i. saját testi-lelki világának, költői céljának és értékének minél tisztább fogalmához jutott s minél rendszeresebben ismerte meg a világirodalmat, annál inkább, a sors előreelhatárolásában látta a tragédia lényegét, annál inkább az előreelhatárolt sors gondolatára építette drámai művét, annál inkább arra törekedett, hogy azok a bennük megnyilatkozó világ világnézetével, témáikkal és motívumaikkal a sors gondolatának legyenek a tükrözői, akárcsak az antik tragédia. Schiller esete az egyarcú nagyságnak a kialakítás körül való keringését mutatja, abban is, hogy nem az új lehetőségeket rejtő, ösztönzéseiben talán kiapadhatatlan, mert rejtélyesen sokrétű és nyugtalanító, a tragédia kereteit Gothenél szétvető Hamlet hatott rá Shakespeareből elsősorban ösztönzően, hanem Macbeth és a hasonlóan a sors gondolatára épített tragédiák, melyek természetesen nemcsak a tragédiáról alkotott felfogásában erősítették meg, hanem Shakespeareből fakadó, sajátosan schillerei vonások fokozatosan önállóvá alakítására is készítették. Schiller művei lezártak, Goetheinek a javarésze a főalakokkal folytatható, — az Iphigenia és a Tasso is, melyekben megindító, hogy látszólag tragédiává alakulnak s a bizonytalanul hagyott várakozás nyomán pusztán az előbbi élettől való fájó búcsú következik be, mely után új élet adódhat új sorskereséssel, a boldogtalanság s a boldogság és diadal lehetőségével, de ez a lehető új élet nem lehet az előbbi mértékében megindító és érdekes, mert ha az előbbihez hasonló, akkor olyan mint a visszhang, foszló és tompa hatású s mely az előzményére árnyat vet — mint a fokról-fokra felderülő folytatás, mely azonfelül a derülés arányában egyre kevésbé lehet vonzó, mivel az érzelmi élmény sajátos módon fűződik bennünk, valamint az emberekhez és az irodalmi művek alakjaihoz való kapcsolatunkban a szenvedélyhez, a vele járó gyötrelmekhez, a csak

ritkán mutatkozó örömhöz és a tűnő reményhez. Goethe nem alkotta meg e lehető folytatásokat, — de a Wahlverwandschaftenben eljutott az emberi élet lehetőségeit és a sors szabadsága dacára megmutatkozó törvényszerűségeit kutató bölcsesége egy nevezetes állomásához: — a Wahlverwandschaften értelmében ugyanis a személyekből és körülményeikből kiinduló, megtérő és újraelinduló hullámverés körülhatárolt esetekben, ha néhány alak zárt környezetben egymásra táltan él, megismerhető, sőt bizonyos fokig előre megismerhető a kör korlátozottsága folytán; — annyira összefügg a sors szabadsága a széles körben való sorskereséssel; a Wahlverwandschaften sorsukat előrekutató és tudatosan formáló alakjai körülményeik körülhatároltsága folytán juthatnak el következtetésekkel és azok igazolódásai során a művet bezáró, komoly megfontolásra ösztönző eseményekhez. A mű a goethei szabad sors gondolatának az alakítása terén átmenetet vagy inkább megállót, sőt a bizonyos fokig előrelezárt sors zárt szerkezetben való kifejtése szempontjából talán ép nagyhozamú visszatekintést jelent, mint hogy Goethe a Wahlverwandschaften előtt és után a minden irányban elágazó és összefüggő egyéni életformák szabad kifejlésén a szerteágazó kultúra újraélése folyamatának a bemutatásához kezdett, bátran vállalva a legnagyobb írói feladat megoldását, melyhez csak a legkülönbözőbb irányokban gazdag életalkotó erő lehetett alap. Ez az alkotó erő Goetheben szinte kimeríthetetlen s egyre növekvő gazdasággal szabadon kutató hévvel lüktetett; ezért az első Wilhelm Meisterben megalkotott, egyre új lehetőségek után kutató, gazdagon tovahömpölygő élet is lezáratlanul várt évtizedekig a folytatásra, mely a második Wilhelm Meisterrel lényegesen más kalandokon lényegesen más jelentésekhez vezetett, — de a folytatás sem zárult és nem zárulhatott le, mert annyira szabadon kutató, tovahömpölygő és új lehetőségekre váró a két Wilhelm Meisterben megformált élet, mint a valóságos, melyben az egyén élete a fordulók után és az utódokban folytatódik és vonzási köreinek tágulásával csökkenő, de új meg új tagokra továbbadott hullámmást indít. A két Wilhelm Meister formája oly szabad, hogy a legkülönbözőbb betéteket fogadhatta be s más betéteket és a tulajdonképeni cselekménysor további gazdagítását is befogadhatta volna: — itt, ha töredékesen is, megvalósult sajátosságában a cél: a befogadó és alkotó élet és a nagyvonalú kultúra és a visszfény újraélése látszólagos végtelenbeömlésének a megalkotása: az előtte reménytelenül kísértő feladat, melynek későbbi megoldási kísérlete Flaubertnél még töredékesebb maradt. Ám bármily töredékes is a két Wilhelm Meister a goethei lehetőségeihez képest, mégis tükrözi Goethe minden vonzás után kalandozón kutató, egyre gazdagodó, mozgalmasságai után meg-megnyugvó lényét, — csak kutató és átélő vágya szertelenségét nem juttatja kifejezésre, mivel főalakja nem fokozottan eleven, életeréje többletével alkotó egyéniség, hanem csak a már meglévő vagy éppen létrejövő kultúra és az élet kiszámíthatatlan ka-

landjainak az átélője; — e főalak nem lehetett alkotó egyéniség, mert akkor történeti vagy mítikus személy kellett volna, hogy legyen, — mint a múlt alakja eljutott volna Goethe egyéniségétől, élményeitől, megismeréseitől és műveitől a költői-költött távolba, melybe alkotó erejénél és a műalkotás adottságokhoz többé-kevésbbé kötetlenül szabad, különvilágú léte tudatánál fogva minden személyes mozzanathból kiinduló művét beleformálta, de a múlt történeti vagy mítikus alakja az életfolyamatok egymásbafolyó árájának a lezárását kívánta volna, — ami e műveknél nyilván nem lehetett Goethe célja, — vagy legalább is csak elevenen, hűen sohasem lehetett volna a múltat, — főképp az életfolyamatok lezáratlan, tovahömpölygő gazdagságával — visszaidézni, mivel a múlt ugyan megeleveníthető, de mindig saját képünkhöz formáltan jelenik meg. Goethe kora képét a minden új alkotással és a meglévők és létrejövők minden új átélésével továbbalakuló kultúrához való állásfoglaláson akarta felidézni, de nem kora valóságos és egyszer adott alkotó munkásságát és állásfoglalását akarta bemutatni, magán és környezetén: történeti személyeken, — bár ők adtak regényei személyeihez és történéseihez egy-egy vonást, — hanem a valóságos életnél látszólag nem kevésbbé gazdag, eredményeiben nem kevésbbé kérdéses és új, költött életet öntött költött személyekkel formába, jelentéktelen főalak és kísérőinek átéléseiben és fejlődésén, mint a korabeli művész-regények mind, hogy elkerülhető legyen az összevetés a történeti alak történeti fejlődésével és műveivel, hogy a mindenünnen vett általános és megkülönböztető egyes vonások tömegével szabadon alkothasson szimbólikus képet. Goethe és kora az egyéni sors vagy bármily más művészi téma formálásánál a szimbólikus jelentés kiélezésére törekedett; annyira magasabbrendűnek érezte az összefoglaló s reflexióval átvilágított művészet jelölő lehetőségét, mint a pusztán megelevenített valóságot, s talán azért is kevésbé jelentős személy a Wilhelm Meister, hogy szinte érintetlenül maradjon az ugyancsak fiatal kora óta állandóan kísértő és a végleges megközelítést mindig a távol jövőbe toló feladata: a mítikusan nagy egyéniség szertelen vágyainak, megélést és megismerést szomjuhozó, lénye egészével kalandról-kalandra s új megismerés felé sodródó, az alkotó nagyságok összes izzását és élethozamát, Goethe egész hozamát lényére tömörítő Faustnak a megalkotása. E mű megalkotása egyedülálló feladata volt, magáraeszmélésétől fogva látta e mű számára és az újkori ember számára szimbólikus jelentőségét, melyhez ép ezért oly nagy igényt formált, hogy azt hosszú félretervések után utolsó napjaiig ismételtén új alakba öntötte; — mindig befejezetlennek, sőt gyakran befejezhetetlennek látta, az élmények és gondolatok világában való, ismeretlen cél felé kiszámíthatatlan kerülőkkel törő kutatás e kutató, rejtélyes, új meg új kérdésfelvetésre és megélésre készítő eredményét; — ezért jelenhet meg e mű izzó, problémátikus és változatos életében Goethe másként aligha formulázható legmélyebb jelentése

az alkotó féktelen, szabad kutatásáról, gyötrelmeiről és diadaláról s az életről általában; — a Faust tagról-tagra izgató kérdésessége által a legelevenebb, a számunkra legtöbbet jelentő, az egyedül „jelenkori“ goethei mű.

A nyomor hajszolt életformájából következő egyirányubb látás éles, tragikum felé való feszülése a gondolatot kelti, hogy a jólétben eltöltött fiataltság és a weimári jólét s a kutatás, szemlélődés és lassú fogalmazás szempontjából egyaránt biztosított hosszú évek sorozata hijján aligha jutott volna el Goethe a minden irányban átvilágított tünődő szemlélet világképének egyetemességéhez, minden irányban fokozatos fordulóhoz, a teljes világképéhez, melyben az irodalmi, képzőművészeti, természettudományos és bölcséleti elemek, átélések és megismerések egymást gyökeresen átjáró s szinte egyenrangú szerepet nyertek, — hanem elsősorban irodalmi, kevésbé közvetlen, viszont egyöntetűbb világkép teljességéhez juthatott volna ő is, mint Lessing, Herder és Schiller, akikben mint minden nagy szellemben élt az egyetemes áttekintés és átgondolás vágya. Ez a szegényebb és meghatározottabb egyetemesség még az a priori továbbképzés révén is kevésbé lehetett volna problémátikus, mint a legkülönbözőbb irányokban az elemekből való kutató, szinte kísérletező világkép- és művészetalkotás, — viszont a tragikus elsodortság éleslátását, kérdésfelvetését, formáló idegességét és szenvedélyességét nagyobb mértékben mutathatta volna fel. Korlátotlanul kutató életformája és fejlődése adta problémátikus világképünk alapjait a talán páratlanul gazdag fokozatok széleskörű gyarapodó bölcsességével — a Fauston kívül szenvedélyesség nélkül, mint ahogy a jóltáplált lények inait lágy formákat adó rétegek fődik, — a másik, a kevésbé szerencsés körülmények között egykor lehetséges Goethe talán a kifejezés nagyobb, mérsékeletlen dinamikája s talán a szociális és nemzeti kérdések határozott felvetése által lehetne ma korszerű előd mint Schiller pl., — a történeti Goethe összességében egyensúlyozott, mozgalmas és sokféle életű egyetemes világkép kialakítására törekedett, anélkül, hogy konok kutatásának célpontját előre végérvényesen meghatározta volna; ezért élete és műve számunkra a kutatás szemszögéből jelképe a művész és a gondolkodó élet- és alkotás-formájának, melynek értelmében az élet és a művészet alakítása fokról-fokra új kérdést feladó talány.

A világkép nagysága fokmérője az alkotó nagyságának, ám nem a világkép elemekben gazdag volta s kiterjedése miatt, hanem az alkotó elemek egymáshoz és az állandóan alakuló egységhez való mozgalmat, sőt fordulatokat kiváltó hozzáformálódása révén: az egyéniség átformálása és rajtuk megmutatkozása révén, azáltal, hogy a valamiképpen mindenre megnyílt alkotó mily mértékben mélyíti saját különleges hozamává a mindenséget minden beléjekerült töredékét. A legkülönbözőbb egységekből az alkotó felé özönlő s benne új, más életre találó vonatkozások gazdagsága és rétegezettsége adja meg művei minden egyes ízének és az egészének a különleges étellel való

telítettséget, a kielemezhetetlen sokrétű feszítő erőt, a művészi érték és ez érték fokának az eldöntőjét; ezért fontos az írónál a világkép minél gazdagabb és eredetibb, minél több oldalról táplált és átvilágított teljessége, — mivel, hogy Egry József mélyrepillantató, szép szavait idézzem: „a festő a szemével gondolkodik, a muzsikus a fülével, az író mindenével“. — Egyetemesség — Ó! mily ritka érték.*

Debrecen.

Gerlőtei Jenő.

* E tanulmány elméleti alapelemeiről mint: a bölcse, a hős életformája, az irodalmi mű feszülésmenete, a tragédia és a regény világa és szerkezete, az elhatárolt és szabad sors, a sejtető és a nyílt sejtetéseket kerülő irodalmi mű stb.-ről l. „Az irodalmi mű végső eseményeinek előkészítése“ c. dolgozatomat, Debreceni Szemle 1936. és külön Debreczen, 1936., Eggenberger bizománya. A feszítőerőről l. „Feszítőerő a művészetben“ c. gondolatmenetemet, Esztétikai Szemle, 1937. 2—3. sz.

Elvek — Könyvek — Folyóiratok

KORONCZY TEOFIL: A MATEMATIKA FILOZÓFIÁJANAK VÁZLATA. (Dolgozatok a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Philosophiai Seminariumából, 7) 59 oldal (ebből 3 oldal német kivonat). Székesfehérvár, a Magyar Ciszterci Rend kiadása, a Pannonia Nyomdavállalat nyomása, 1935.

Szerző — a dolgozat címének megfelelően valóban vázlatosan — ismerteti a matematika alapjaira vonatkozó kutatásokat. Ismertetésében fordulnak elő ugyan apró tévedések, ezek azonban csak egyes részletekre vonatkoznak, az egészet kevésbé érintik. Feltűnő azonban, hogy míg Brandenstein Béla báró — bizony nagyon is kritizálható, sokszor egyenesen téves általánosításon alapuló — véleményét matematikai és filozófiai kérdésekről minden kritika nélkül veszi át, addig mások jelentős eredményeket elért kutatásait erősen kritizálja; legtöbbször az egymással szembenálló irányok — részben már túlhaladott — véleményét idézi egymás ellen. Hogy azonban a szerző talán még sem fogadja el fenntartás nélkül Brandenstein elméleteit, azt abból sejti meg az olvasó, hogy általában kerüli azokat a kérdéseket, amelyek terén Brandenstein tévedései legvaskosabbak. Szerzőnek a logisztika alkalmazhatósági értékéről alkotott lebecsülő véleménye, de különösen érvei, amelyekkel ezt a véleményét alátámasztja, azt mutatják, hogy aligha jutott tovább a matematikai logika terén néhány népszerű ismertető műnél. Az ilyen művek természetesen nem nyújthatják a logisztika értékesebb alkalmazásait, sőt, didaktikai okokból kénytelenek néha erőltetett példákon szemléltetni a formális levezetés technikáját; de abból, hogy e példák esetén logisztika nélkül könnyebben el lehet érni a célt, elhamarkodott volna arra következtetni, hogy „...valami érdemlegesebb levezetés a logisztikában... nem fordul elő...”. — A matematika egyéb szóba jövő ágainak irodalmában meglehetősen jártas a szerző.

Ami újat nyújt, az elég több néhány új jelölésre vagy elnevezésre vonatkozó javaslatnál. A szillogizmus ismeretadó jellegét elég ügyes példákon mutatja be. Azt a bizarr ötletét, hogy a *végtelen kicsi távolságot* a pont s az irány mellett a geometria (mégpedig a tiszta s nem az infinitézimális geometria!) alapelemének tekintse, nyilván csak azért meri leírni, mert meg sem próbálta a geometriát ezen az alapon exakt módon felépíteni és így nem ismeri azokat a leküzdhetetlen nehézségeket, amelyekbe egy ilyen felépítés ütköznék. Egyéb geometriai tévedései annak szükségszerű következményei, hogy Brandenstein rendszerét hibáival együtt átveszi.

— g. k.

BALÁS P. ELEMÉR: AZ OKOZATOSSÁG BÜNTETŐJOGI PROBLEMATIKÁJA. (Budapest, 1936. A Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Bizottságának Kiadványsorozata. 7. szám.)

Balás P. Elemér műve egy a magyar büntetőjogi irodalomban keveset tárgyalt filozófiai érdekű büntetőjogi kérdés feldolgozását tárja elénk tantörténeti részletességgel. A könyv tárgya nem a determinizmus és indeterminizmus vitakérdése, hanem a büntetőjogilag releváns „okozás” mibenlétének és feltételeinek problematikája, mely főleg a német irodalomban fejlődött ki.

A könyv első két fejezetében szerző az okozatosság filozófiai kérdésére utalva két lényeges fenntartást bocsát előre. Az elsőben arra utal, hogy a kauzalitás, mint természettudományi törvényszerűség, a szellemtudományok, így a jogtudomány számára problematikus értékű kategória. (16—25.) A második viszont arra mutat rá, hogy a kanti, illetve az ennek leszűkítéseképpen kialakult naturalisztikus („racionális-mechanikai”) okfogalom, mely a büntetőjogelmélet okozatossági vitájában a „filozófiai” okfogalom neve alatt szerepelt, nem az egyedül lehetséges okfogalom. Nem a filozófia, hanem egy filozófia írja elő kötelezően és kikerülhetetlenül s rajta kívül más, esetleg tágabb, több szellemtudományi elemet magában foglaló — misztikus, irracionális — okfogalom is lehetséges. (33—47.) A két fejezet ellentétes tartalmú, (az egyik adottnak, a másik vitathatónak tekinti a kanti okfogalmat), de azonos célú: e kétirányú fenntartás biztosítja a következő gondolatmeneteket az okozatosság körüli vita jellegzetes módszertani zsákutcája ellen, mely arra vezetett, hogy az okozatosság preconcipiált s a jogtudományra minden további nélkül alkalmazott filozófiai kategóriája a büntetőjogtudomány saját tárgyának és problémakörének felismerésében megakadályozta.

E kétirányú fenntartást követi az okozatosság büntetőjogi problematikájának története. Az okozást kezdetben az erő és hatása közötti viszony mechanikai analógiájára fogták fel (Buri, Glaser), majd az okot a feltétel logikailag erősen színezett fogalmával azonosították (Lammasch, *conditio sine qua non*-elméletek). Ennek reakciójaképpen hamarosan különbséget tettek feltétel és ok, azaz leghatásosabb, döntő feltétel között, mely utóbbi a feltételek tömegéből akár egyedien döntő voltával, (individualizáló elméletek), akár az általánostól, a szokásostól való eltérésénél vagy ezzel való egyezésénél fogva emelkedik ki (generalizáló elméletek). A valószínűtől, a számításbavehetőtől, a normálistól való eltérés engedi meg, hogy a végtelen sok feltétel közül bizonyos emberi cselekményekért a jog észszerűen felelősségre vonhasson valakit, (adekvát-kauzalitások elméletek), akár az emberiség egész nomológiai tudása (Kries), akár az adott esetre vonatkozó utólagos objektív prognózis alapján (Rümelin). Ez elméletekkel szemben jogos volt az ellenvetés, hogy valójában már nem az okozás körülményeit, hanem a jogi beszámítás feltételeit kutatják, ami azonban nem annyira fogyatkozás, mint inkább az okozatossági tan fejlődésének az útja. A továbbiakban ok és feltétel között már nem is mennyiségi (döntő feltétel), hanem minőségi különbséget (nem logikai feltétel, hanem létrehozó elem) vesznek el (Kohler) s kiemelik az emberi akaratot, mint a jogi beszámítás alapját (Binding). Mind erősebbé válik a felismerés, hogy az okozatosság büntetőjogi megállapítása mögött erkölcsi, gazdasági, célszerűségi, azaz értékelő szempontok húzódnak meg (Horn), melyek tapasztalati alapon mérik

le az erők hatását és az emberi célok szolgálatába való állíthatóságát (Rohland). Az adekvátkauzalitásnak a normálist, a rendszerintit hangsúlyozó gondolatmenetétől egyenes út vezet az értékelő és ennek alapján beszámító szemlélethez (Sauer). Ezen a ponton lép fel az objektív beszámítás tana, melynek számára a büntetőjogi okozatosság kérdése az, hogy ami történt, ember tettének tekinthető-e, beszámítható-e? Csak az emberi akaratból kiindulva lehet a kauzális egymásrakövetkezés egyes elemeit az alany tettévé alakítani (Larenz). A szoros értelemben vett kauzalitás el van döntve, mihelyt a cselekmény szükséges feltétele az eredménynek, azonban az objektív beszámítás a feltételek közül az emberi akaratot nyilvánosságra hozó, mintegy teremtő aktust emeli ki (Honig).

Szerző az objektív beszámítás tanához csatlakozik. Álláspontja szerint az elmélet és a jogdogmatika szempontjából az okozatosság kérdése felolvad a beszámítás kérdésében, abban, hogy valamely külső eredmény valamely ember cselekményének tekinthető-e. Minthogy azonban beszámítás és büntetés nem pusztán érzülethez, hanem külvilági elváltozáshoz fűződik, a *Jogalkalmazás* az a terület, ahol az okozatosság, az okozás kérdése felmerül, az, hogy egy ember a külvilági történések sorában egyáltalában közrejátszott-e vagy sem. Az okozatosság nem jogdogmatikai, hanem jogalkalmazási kérdés (171—178), ez szerző gondolatmenetének sajátos végeredménye. A jogalkalmazás pedig az okozás kérdését minden kultúrában az adott szellemtörténeti helyzetnek megfelelően különbözően válaszolja meg, ezért változik tehát a jog okozatossági felfogása aszerint, hogy a korszellem a maga okfogalmát misztikus tapasztalatra (isten-ítéletek, boszorkányperek) vagy racionális-mechanikai tapasztalatra alapítja-e (178—189). Korunk tapasztalati felfogása — minden filozófiai kétség ellenére — racionális-mechanikai lévén, tragikus ellentét van abban, hogy az elmélet és a büntetőjogdogmatika számára éppen akkor válik nyilvánvalóvá a mechanikai kauzalitásfogalom elégtelensége, mikor a mindennapi élet és a jogalkalmazás teljesen ennek az uralma alá kerül. (7—15.) Ugyannyira, hogy ma a szakértő mindinkább növekvő jelentősége folytán nemcsak a bíró és az átlagember tapasztalati anyaga, hanem a teljes természettudományi tapasztalat válik az okozati összefüggés jogi megítélésének alapjává. A szakértő szerepe azonban, jelentőségének még oly megnövekedése mellett is, mindig csak a tényállás megállapítása lehet, míg a beszámítás kérdése változatlanul jogász, sőt „a” jogász funkció. (192—198.)

Csak helyeselni lehet szerző állásfoglalását, mellyel elutasítja a kauzális módszert oly kérdésben, mely tulajdonképpen a beszámítás objektív feltételeire vonatkozik s így értékelő, normatív módszert kíván. Gondolatmenetének legnagyobb erőssége, ahogyan a kérdést teljes dogmatörténeti részletességgel, úgyszólván belülről számolja fel. Ez a módszer teszi azután megtámadhatatlanná azt a végeredményt, mely egy több mint félszázados tudományos vitairódatmal — benne a szerző saját régebbi álláspontját — a kérdés hibás feltevésében marasztal el. Szellemesen egyszerű az a megoldása is, mellyel az okozás jogi kérdésének ekként hontalanná vált problematikáját a jogalkalmazás körébe utalja. Ugyanakkor azonban biztos kézzel ragadja meg a jogi valóság világában fennálló helyzetet is, midőn megállapítja, hogy a jogalkalmazásban a racionális-mechanikai okszemlélet nem visszafejlődően, hanem előretörően van. Valóban, az elmélet teherbírásának újabb félreismerése lenne, ha irracio-

nális okfogalmak nevében, melyek még nem alakítottak ki a jogi valóság számára hasznosítható szintézist, a jogalkalmazás fejlődését kísérelnénk meg ma úgy befolyásolni, amint hogy annakidején a természettudományos okfogalom a büntetőjogi dogmatika fejlődését megzavarta.

Azt hisszük azonban, hogy beszámító jogdogmatika és okkutató jogalkalmazás ellentétének tragikumát és élességét már a jogi világkép egységének az érdekében is enyhíteni kell. A dogmatika nemcsak a beszámítás, hanem a tényállás tanával is foglalkozván, az okozás kérdése is helyet kaphat benne; a jogalkalmazás beszámítási vonatkozásai pedig maguktól értetődnek. S szellemtörténeti téren is szükségserűnek fogadhatjuk el az antimechanikus elméletnek a racionális-mechanikus jogalkalmazással való ellentétét, ha meggondoljuk, hogy a filozófia tételei mindig bizonyos késedelemmel válnak a közszellem részévé. Éppen szerző fejt ki a mulasztási bűncselekmények beszámításáról szóló fejezetben (155—170), hogy ezeknél — különösen a gépi technikával kapcsolatos mulasztásoknál — a beszámítás alapja nem a szemléletes okozás, hanem egy bizonyos absztrakt, tulajdonképpen normatív vonatkozás emberek társadalmi-technikai funkciói és külső események között. Talán a fejlődésnek ez a vonala az, amelyen keresztül a jogalkalmazás a maga erejéből túl fogja haladni a pusztán mechanikai okfogalmat.

Az okozatosság „kérdéses” volta mögött egész kulturánk okfogalmának a krízise rejlik. Ez a felismerés pedig különösen aktuálissá teszi az okozatosság hagyományos — egyetemes összefüggésekből kiragadott — problematikájának a felszámolását. Balás P. Elemér könyvének kérdésfeltevései, elemzései és megoldásai elsősorban a jogászt érdeklik, dogmatikája és módszere azonban művét a filozófia és szaktudomány helyes viszonyának teszik magyértékű dokumentumává.

Bibó István

EREKY ISTVÁN: EGYETEMI REFORM. Az egyetemi szelekció reformja. Szeged 1937. Az Acta Litterarum et Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscus-Josephinae kiadása.

Ereký könyvének megírásával hálára kötelezte mindazokat, akik a magyar egyetemek oly fontos reformjának ügyét szívükön viselik. Az egyetemi reform kérdéseit nagy történelmi összefüggésben adja elő a szerző és a külföldi egyetemek szervezetét, mai alakját, belső szellemi formáját a lelkiösmeretesen összeállított statisztikai adatok és táblázatok segítségével is erőteljesen világítja meg. A felvetődő problémákat mindenütt elvi alapokra vezeti vissza, aminek eredménye, hogy ott is, ahol a szerző fejtegetéseivel esetleg egyet nem értünk, világosabban látunk és a problémák sokszor összekuszálódott szálait a szerző fejtegetéseinek segítségével magunk is jobban és eredményesebben tudjuk egymástól megkülönböztetni. Ez a világosító, újabb gondolkozásra serkentő, új összefüggéseket feltáró munka az „utód-államok” egyetemi életének rajzolására is kitér és lépten-nyomon figyelmeztet az itt észlelhető előretörésre és az államkormányok s a nagyközönség részéről azon szeretetteljes érdeklődésre, amely lehetővé teszi az „utód-államok” területén az egyetemi életnek gyors és sokszor igazán meglepő felvirágzását. — A magyar egyetemi reform kérdé-

seinek e könyv kapcsán való tárgyalására folyóiratunk még reátér s ily irányú cikkeket szívesen fogad. Ereky könyve igazán megérdemli, hogy nyomában egy tisztító és érdeklődést keltő, termékeny vita induljon meg. Ez a vita talán a készülő reformnak is hasznára válhat.

Bartók György

Kurzer Auszug

ÜBER GOETHE von EUGEN GERLÓTEI, Debrecen.

Der Schein der Serenität entsteht um Goethe durch die etwas kühle Äusserung seines sich stets abändernden Weltbildes, dessen Triebkräfte über jegliche Begrenztheit hinausdrängen. Die Eigenart und die Bedeutung seines Lebenswerkes entwachsen vielfach der ästhetischen Idee Winckelmanns, Lessings und Herders, ja der allgemeinen Tradition Europas, indem er, ohne die Einmaligkeit der Gestaltungsart bewusst auf das Konsequenteste — ausser Wilhelm Meister und Faust — heraussondern zu wollen, bloss nach der mannigfaltigen Lebendigkeit des Kunstwerks strebte. Er überwand innerlich die Tragik, indem er sein vorausdrängendes männliches Wesen von Zeit zu Zeit über alle Erlebnismöglichkeiten zerstreute und zwar in dem Masse, dass die sinnerobernden Erlebnisse, Erkenntnisse und Erfahrungen in die Kraft zur Schöpfung zu verleihen vermochten. Die Richtungen und Stufen seiner Entwicklung waren derart entfernt von einem schicksalsmässigen Vorgezeichnetsein, bei dem die Stufen einander gleichen, dass er das Leben — mit Hamlet — notgedrungen immer freier und undeutbar mit den verschiedensten Sachlagen und Kräften verwachsen auffasste: solange einer lebt, sind Richtung und Ergebnisse seines Lebens fraglich; — die Werke des reifen Goethe sind mit den Hauptpersonen auch meist weiterführbar. — Seine uneingeschränkt forschende Lebensform und Entwicklung enthalten die vielleicht einzig schöpferische Lösung: das wahre Forschen, das Leben und die Gestaltung des Kunstwerks sind von Stufe zu Stufe neue Rätsel.

seinek e könyv kapcsán való tárgyalására folyóiratunk még reátér s ily irányú cikkeket szívesen fogad. Ereky könyve igazán megérdemli, hogy nyomában egy tisztító és érdeklődést keltő, termékeny vita induljon meg. Ez a vita talán a készülő reformnak is hasznára válhat.

Bartók György

Kurzer Auszug

ÜBER GOETHE von EUGEN GERLÓTEI, Debrecen.

Der Schein der Serenität entsteht um Goethe durch die etwas kühle Äusserung seines sich stets abändernden Weltbildes, dessen Triebkräfte über jegliche Begrenztheit hinausdrängen. Die Eigenart und die Bedeutung seines Lebenswerkes entwachsen vielfach der ästhetischen Idee Winckelmanns, Lessings und Herders, ja der allgemeinen Tradition Europas, indem er, ohne die Einmaligkeit der Gestaltungsart bewusst auf das Konsequenteste — ausser Wilhelm Meister und Faust — heraussondern zu wollen, bloss nach der mannigfaltigen Lebendigkeit des Kunstwerks strebte. Er überwand innerlich die Tragik, indem er sein vorausdrängendes männliches Wesen von Zeit zu Zeit über alle Erlebnismöglichkeiten zerstreute und zwar in dem Masse, dass die sinnerobernden Erlebnisse, Erkenntnisse und Erfahrungen in die Kraft zur Schöpfung zu verleihen vermochten. Die Richtungen und Stufen seiner Entwicklung waren derart entfernt von einem schicksalsmässigen Vorgezeichnetsein, bei dem die Stufen einander gleichen, dass er das Leben — mit Hamlet — notgedrungen immer freier und undeutbar mit den verschiedensten Sachlagen und Kräften verwachsen auffasste: solange einer lebt, sind Richtung und Ergebnisse seines Lebens fraglich; — die Werke des reifen Goethe sind mit den Hauptpersonen auch meist weiterführbar. — Seine uneingeschränkt forschende Lebensform und Entwicklung enthalten die vielleicht einzig schöpferische Lösung: das wahre Forschen, das Leben und die Gestaltung des Kunstwerks sind von Stufe zu Stufe neue Rätsel.

LEGKÖZELEBB A KÖVETKEZŐ MŰVEKET FOGJUK ISMERTETNI:

Hans R. G. Günther: Das Problem des Sichselbstverstehens,
Berlin, 1934.

Nagy Mária Ilona: A gyermek és a halál,
Budapest, 1936.

Dr. Várkonyi Hildebrand: Bevezetés a Neveléstanba,
Budapest, 1937.

Hessing: Das Selbstbewusstsein des Geistes,
Stuttgart, 1936.

Gróf Révai: A megismerés antinómiája Kantnál,
Budapest, 1936.

Kerekes Sándor: Lomnitz Meltzl Hugó,
Budapest, 1937.

Winkler Béla: A gondolkodás tárgyairól,
Budapest, 1935.

Makkai Sándor: Magyar nevelés, magyar műveltség,
Budapest, 1937.

MEGJELENT MUNKÁK:

Zolnai Béla: Mikes eszményei,
Budapest, 1937.

Makkai Sándor: Európai magyarság,
Debrecen, 1937.

Ravasz László: Szónoklás és Igehirdetés. —

Bartók György: Ősztől. Tudat. Öntudat,
Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1937.

Hóman és Mártonffy: Magyar Felsőoktatás, 3 kötet
Budapest, 1937.

Kaphatók a STUDIUM-könyvkereskedésben, BUDAPEST

SZELLEM ÉS ÉLET

GEIST UND LEBEN

ESPRIT ET VIE

MIND AND LIFE

REDIGÉE PAR GEORGE DE BARTÓK
professeur à l' Université de Szeged, Hongrie

PARAISANT TOUS LES TROIS MOIS

INHALT

Aesthetische Betrachtungen von K. Böhm
Über das Problem der Persönlichkeit höherer Ordnung
von St. von Boda
Über Goethe von E. Gerlőtei
Bücher

S'adresser pour la Rédaction:
Professeur de Bartók, Szeged, (Hongrie) Baross-utca 2. szám